

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΔΟΥΒΡΗ ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ

A.M. 411/2011046

«ΑΔΕΛΦΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΖΥΓΙΟ»

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ

ΤΣΑΜΠΑΡΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ , ΚΑΘΗΓΗΤΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ.

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΑΡΙΑ ΔΑΡΡΑ-ΕΠΙΚΟΥΡΗ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ.

ΛΥΠΟΥΡΛΗ ΕΛΕΝΗ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ.

ΡΟΔΟΣ, *Ιούνιος, 2016*

Ευχαριστίες

Η ύπαρξη αυτής της εργασίας οφείλεται σε διάφορα άτομα τα οποία θα ήθελα να ευχαριστήσω. Αρχικά την κυρία Α. Τσαμπαρλή για την συνεργασία, την καθοδήγηση και την παροχή οδηγιών για τη συγγραφή της εργασίας. Επιπλέον, ευχαριστώ το οικογενειακό μου περιβάλλον για την υλική και ψυχολογική στήριξη.

Πίνακας Περιεχομένων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	
1.1 Εισαγωγή	7
1.1.1 Οικογένεια και διαζύγιο	7
1.1.2 Η επίδραση του διαζυγίου στην προσαρμογή του παιδιού.....	8
1.1.3 Θρήνος στο διαζύγιο	10
1.2 Αδελφική σχέση	11
1.2.1 Ομοιότητες και διαφορές αδελφών	13
1.2.2 Θετικές σχέσεις μεταξύ των αδελφών και αποτελέσματα.....	14
1.2.3 Συγκρουσιακή αδελφική σχέση και αποτελέσματα.....	14
1.2.4 Παράγοντες που επηρεάζουν την αδελφική σχέση	15
1.2.4.1. Σειρά γέννησης	15
1.2.4.2 Φύλο.....	16
1.2.4.3 Γονική αντιμετώπιση	17
1.2.4.4 Μορφωτικό- οικονομικό επίπεδο γονέων	18
1.3 Η επίδραση του διαζυγίου των γονέων στην ποιότητα της αδελφικής σχέσης	19
1.4 Σκοπός της έρευνας	21
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	
2.1. Μεθοδολογικός σχεδιασμός	23
2.2. Χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων	23
2.3 Μέσα Συλλογής Δεδομένων	24
2.3.1 Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων	24
2.3.2 Δοκίμασιες: Short-Form Adult Sibling Relationship Questionnaire - ASRQ-S (Lanthier, Stocker, & Furman, 2001).	25
2.3.3 Ερωτηματολόγιο κοινωνικής υποστήριξης – σύντομη Μορφή (ΕΚΣ) (short form social support questionnaire [ssq-6])	26
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	
3.1 Στατιστική ανάλυση	27
3.2 Δείγμα	27
3.3 Προετοιμασία δεδομένων και αναλύσεων	31
3.4 Σύγκριση ‘έγγαμων’ ‘διαζευγμένων’ σε σχέση με κλίμακες – υποκλίμακες	37
3.5 Συσχετίσεις	39
4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	41
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	46
6. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	48

Πίνακες – Γραφήματα-Διαγράμματα

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 3.2.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	27
Πίνακας 3.2.2. Χαρακτηριστικά διαζευγμένων.....	28
Πίνακας 3.2.3 Χαρακτηριστικά αδερφών αναφοράς.....	30
Πίνακας 3.2.4 Συνάντηση με αδερφό αναφοράς (σύγκριση).....	30
Πίνακας 3.3.1 Περιγραφικά χαρακτηριστικά και δείκτες αξιοπιστίας κλιμάκων και υποκλιμάκων ASRQ-S.....	31
Πίνακας 3.3.4 Στατιστικοί έλεγχοι κανονικότητας Kolmogorov-Smirnov για το ASRQ-S και για τις κλίμακες των πλεγμάτων στήριξης.....	36
Πίνακας 3.4.1 Σύγκριση εγγάμων-διαζευγμένων σχετικά με την αδερφική σχέση (ASRQ-).	37
Πίνακας 3.4.3 Σύγκριση εγγάμων-διαζευγμένων σχετικά με τα πλέγματα σύγκρισης.....	38
Πίνακας 3.5.1 Μη παραμετρικές συσχετίσεις Kendall's τ αδερφικής σχέσης και σχέσεων γονέων. ..	39

Κατάλογος γραφημάτων

Σχήμα 3.3.2 Q-Q γραφήματα οπτικού ελέγχου κανονικότητας «Μικρής Κλίμακας Αδερφικής Σχέσης» (ASRQ-S).....	32
Σχήμα 3.3.3 Q-Q γραφήματα οπτικού ελέγχου κανονικότητας πλεγμάτων στήριξης (πλήθος και ικανοποίηση).....	34

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Σχήμα 3.4.2 Διαγραμματική σύγκριση εγγάμων-διαζευγμένων σχετικά με την 'αντιζηλία' στην αδερφική σχέση.....	38
---	----

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την ποιότητα των αδελφικών σχέσεων σε έγγαμες και διαζευγμένες οικογένειες. Πρόκειται για μια ποσοτική-συγκριτική έρευνα η οποία βασίστηκε σε ερωτηματολόγια. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά εξήντα άτομα (N=60). Οι τριάντα συμμετέχοντες προέρχονται από έγγαμες οικογένειες και τριάντα από διαζευγμένες. Από αυτούς τους εξήντα ερωτηθέντες (N=60), οι είκοσι τρεις ήταν άντρες και οι τριάντα επτά γυναίκες. Αναφορικά με τα μέσα συλλογής δεδομένων τους χορηγήθηκαν οι εξής δοκιμασίες: α) το Ερωτηματολόγιο Κοινωνιοδημογραφικών Στοιχείων, β) το Short-Form Adult Sibling Relationship Questionnaire - ASRQ-S (Lanthier, Stocker & Furman, 2001) γ) το Ερωτηματολόγιο κοινωνικής υποστήριξης – σύντομη Μορφή (ΕΚΣ) (I. Sarason, B. Sarason, E. Shearin & G. Pierce (1987)).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας δεν παρουσιάζονται ιδιαίτερες διαφορές στην αδελφική σχέση ανάμεσα σε αδέρφια έγγαμων και διαζευγμένων οικογενειών. Ωστόσο παρατηρήθηκε αυξημένη αντιζηλία αναφορικά με τον πατέρα και όχι με την μητέρα. Ολοκληρώνοντας όσον αφορά τα πλέγματα στήριξης δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δυο ομάδων αναφορικά με τον αριθμό των ατόμων στήριξης καθώς και την ικανοποίηση που τους παρείχαν.

Abstract

In the present research the quality of the fraternal relations within married and divorced families is being examined. It refers to quantitative-comparative research based on questionnaires. In the research, sixty people participated (N=60). The thirty participants originated from married families and the other thirty from divorced families. Twenty of the people who were questioned were men and the rest were women. The tools used to collect the data were the following: a) the demographic questionnaire, b) the Short-Form Adult Sibling Relationship Questionnaire - ASRQ-S (Lanthier, Stocker & Furman, 2001), c) the Short-Form social support questionnaire (I. Sarason, B. Sarason, E. Shearin & G. Pierce, 1987).

According to the results of the research, there were no particular differences concerning the fraternal relation among brothers in married and divorced families. However, it was observed an increased rivalry referring to fathers and not to mothers. Concluding, concerning the support networks, there were no important differences between the two groups in relation to the number of the people who supported as well as the fulfillment they provided.

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

1.1 Εισαγωγή

1.1.1 Οικογένεια και διαζύγιο

Το διαζύγιο αποτελεί ένα συχνό φαινόμενο δεδομένου ότι ένα μεγάλο ποσοστό γάμων οδηγείται σε αυτό. Με βάση τα σημερινά δεδομένα πολλές οικογένειες έχουν μόνο ένα γονιό, συνήθως τη μητέρα, λόγω διαζυγίου. Αυτό οφείλεται στη ρευστότητα που εμφανίζει τα τελευταία χρόνια η δομή και η λειτουργία της οικογένειας στις δυτικές κοινωνίες με την εμφάνιση νέων σχημάτων οικογενειακής ζωής, όπως η ελεύθερη συμβίωση, την αύξηση του ποσοστού των διαζυγίων και των διαζευγμένων που συνάπτουν νέο γάμο, με την αντίστοιχη αύξηση στη δημιουργία μονογονικών και ανασυγκροτημένων οικογενειών (Goode, 2003). Αυτές οι αλλαγές, αν και συντελούνται με πιο αργό ρυθμό στη χώρα μας συγκριτικά με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, έχουν αρχίσει να αποτυπώνονται την τελευταία εικοσαετία, με τη συζυγική ομάδα να γίνεται πιο ευάλωτη στο χωρισμό και στη ρήξη. Εντούτοις, η ελεύθερη συμβίωση στην Ελλάδα αφορά μόνον το 3% των οικογενειών, οι μονογονικές οικογένειες ανέρχονται στο 12% του συνόλου των οικογενειών και συνήθως ο αριθμός των παιδιών περιορίζεται στο ένα παιδί σε ποσοστό 67% (Μαράτου-Αλιπραντή, 2010). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να μεγαλώνουν με έναν γονιό.

Το διαζύγιο σαν διαδικασία και ως κατάληξη έχει συνέπειες πως έχουν κατηγοριοποιηθεί σε άμεσες και μακροπρόθεσμες. Στις άμεσες συνέπειες συγκαταλέγονται: η μετακόμιση και αλλαγή περιβάλλοντος, η απώλεια φίλων, η προσαρμογή στη νέα κατάσταση συμβίωσης με τον έναν γονιό (Δ.Γ. Τσαούση 1984). Τα ερευνητικά ευρήματα υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή και των δυο γονέων στην ανατροφή των απογόνων μετά το διαζύγιο σχετίζεται με την ευημερία των παιδιών (Sandler, Wolchik, Winslow, Mahrer, Moran & Weinstock, 2012). Ο ρόλος του κάθε γονέα είναι διαφορετικός και ο καθένας με τον τρόπο του συμβάλλει στην ομαλή ανάπτυξη του (Menning, 2006). Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με κάποια ερευνητικά ευρήματα (Sobolewski & Amato, 2007) τα παιδιά των οποίων οι γονείς είχαν έντονο επίπεδο συγκρούσεων αλλά συμμετείχαν εξίσου στην ανατροφή των

παιδιών, αυτά δε φάνηκε να επωφελούνται ιδιαίτερα. Παράλληλα υπάρχουν περιπτώσεις όπου αν και οι συγκρούσεις μεταξύ των γονέων είναι παρούσες, δεν επιτρέπουν οι ατομικές τους διαφωνίες να επηρεάσουν το κοινό τους ρόλο ως γονείς (Sandler & colleagues 2008). Επιπλέον, οι συγκρούσεις μεταξύ των γονέων συνδέονται με φτωχότερες σχέσεις μεταξύ γονέα- παιδιού (Amato & Afifi, 2006). Άλλα ευρήματα μαρτυρούν ότι το γεγονός του διαζυγίου καθ' αυτό συνδέεται με προβληματικές σχέσεις μεταξύ γονέα- παιδιού, πέραν των αρνητικών επιπτώσεων των ενδοοικογενειακών συγκρούσεων (Riggio, 2004). Η στενή σχέση του παιδιού με τον απόντα γονέα παρουσιάζει δυσκολίες (Lamb, 1999). Η επίδραση της απουσίας του ενός γονέα (κυρίως του πατέρα) εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως την ηλικία του παιδιού ή τις συνθήκες μετά το διαζύγιο (αν η μητέρα ζει μόνη ή αν έχει ξαναπαντρευτεί) , (Sigle-Rushton & McLanahan , 2004). Ο γονιός (συνήθως η μητέρα που κατά κύριο λόγο έχει την επιμέλεια των παιδιών) για κάποιο χρονικό διάστημα, όπως είναι αναμενόμενο, δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στην νέα κατάσταση και να διαχειριστεί την ευθύνη ανατροφής των παιδιών χωρίς το σύζυγο. Στη προσπάθεια προσαρμογής μετά το διαζύγιο μπορεί ο γονιός να υιοθετήσει άλλη συμπεριφορά. Είτε να είναι αυστηρός θέτοντας αυστηρούς κανονισμούς, είτε να είναι ελαστικός και αδιάφορος είτε να ξεσπά με νεύρα. Όλα τα παραπάνω προκαλούν συναισθηματικές αντιδράσεις στα παιδιά με αποτέλεσμα τη ρήξη της σχέσης με τον γονέα που έχει τη κηδεμονία (Hetherington et. al., 1992). Όλα αυτά βέβαια διαφέρουν από οικογένεια σε οικογένεια ανάλογα την ένταση και τη συχνότητα των φαινομένων.

1.1.2 Η επίδραση του διαζυγίου στην προσαρμογή του παιδιού

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ένας μεγάλος αριθμός μελετών έχουν διερευνήσει τις επιδράσεις του γονικού χωρισμού στα παιδιά. Η έρευνα έχει καταδείξει επανειλημμένα ότι τα παιδιά διαζευγμένων γονέων, σε σύγκριση με παιδιά ακέραιων οικογενειών, παρουσιάζουν δυσκολία στην προσαρμογή και την ευημερία (Amato, 2001 ; Kelly & Emery, 2003). Οι γονείς και οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας ανησυχούν για το πώς το διαζύγιο επηρεάζει την προσαρμογή των παιδιών. Αν και η ερευνητική βιβλιογραφία περιλαμβάνει μερικές φορές αντιφατικά ευρήματα σχετικά με το εάν και το πώς το διαζύγιο επηρεάζει την προσαρμογή των παιδιών, υπάρχει κάποια συναίνεση ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν πάρει διαζύγιο βρίσκονται σε υψηλότερο κίνδυνο στο να παρουσιάσουν αναπτυξιακά προβλήματα

από ό, τι τα παιδιά των οποίων οι γονείς δεν έχουν πάρει διαζύγιο (Fomby & Cherlin, 2007). Επιπλέον η διάλυση της οικογένειας συσχετίστηκε με σημαντική αύξηση προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών και σημαντικές επιπτώσεις στη σχολική τους επίδοση (Aughinbaugh , Pierret , Rothstein 2005). Παράλληλα μελέτες έχουν καταδείξει ότι πολλά από τα προβλήματα του παιδιού που συνήθως συνδέονται με το διαζύγιο είναι παρόντα πριν συμβεί το διαζύγιο (Amato, 2010), όπως για παράδειγμα: προβληματικές οικογενειακές σχέσεις και υψηλά επίπεδα της συζυγικής σύγκρουσης (Amato & Hohmann-Marriott, 2007), τα οποία προηγούνται του διαζυγίου. Ακόμα και αν παρατηρούνται σημαντικές συνδέσεις μεταξύ του διαζυγίου και τις επιπτώσεις στα παιδιά, οι επιδράσεις του είναι πιθανό να είναι μέτριες (Amato, 2001). Προφανώς, αυτό συμβαίνει διότι τα παιδιά αντιδρούν στην οικογενειακή αναστάτωση με ποικίλους τρόπους. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με εκείνα των Morrison & Cherlin (1995) σύμφωνα με τα οποία διαπίστωσαν την απώλεια ευημερίας μιας μερίδας παιδιών εξαιτίας της διάλυσης της οικογένειας αλλά και τη θετική αντιμετώπιση και συμπεριφορά από ένα άλλο δείγμα παιδιών. Τα αντιφατικά αυτά ευρήματα συνδέονται με το γεγονός ότι η επίδραση του διαζυγίου πιθανόν να είναι μέτρια και όχι μεγάλη. Ορισμένοι μελετητές έχουν επισημάνει επανειλημμένα εύλογες και τεκμηριωμένες εξηγήσεις για τα υποτιθέμενα αποτελέσματα του διαζυγίου στα παιδιά (Amato, 1993, 2000, 2010; Brown, 2010; Kelly & Emery, 2003), όπως η αλλαγή του τρόπου ζωής των παιδιών , το άγχος των γονιών ,η βίωση των συγκρούσεων των γονέων κατά τα έτη και μετά το διαζύγιο, εγκατάσταση σε νέες γειτονιές και σχολεία και νέοι σύντροφοι των γονιών. Πράγματι, υπάρχουν βάσιμοι λόγοι που στηρίζουν την υπόθεση ότι το διαζύγιο συνιστά παράγοντα κινδύνου για μια σειρά προβλημάτων στα παιδιά. Για κάποια παιδιά, τα προβλήματα μπορεί να αρχίσουν να αυξάνονται κατά τη κορύφωση του χωρισμού και να ακολουθήσει μείωση των συμπτωμάτων κατά τα επόμενα έτη (Amato, 2010). Σε άλλες περιπτώσεις, τα προβλήματα μπορεί να προκύψουν κατά τη στιγμή του χωρισμού και να σταθεροποιηθούν σε υψηλό επίπεδο ή να αυξηθούν περαιτέρω κατά τα επόμενα έτη (Kim, 2011; Strohschein, 2005; Sun & Li, 2011). Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι συνέπειες του διαζυγίου διαφέρουν ανάλογα με το φύλο (Leaper, 2002) και ότι τα κορίτσια έχουν διαφορετικές στρατηγικές αντιμετώπισης από τα αγόρια (Santiago, Wadsworth, 2009). Άλλοι παράγοντες είναι η ιδιосυγκρασία και τα προσωπικά χαρακτηριστικά (Johnson, 2005).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ευρήματα που αναφέρουν πως η απουσία του ενός γονέα, εκτός από την περίπτωση του διαζυγίου, διαταράσσει επίσης την ευημερία των παιδιών (Steele et al., 2009). Τα αποτελέσματα αυτά συνάδουν με παλαιότερες έρευνες (Amato, 1993) αλλά και με μεταγενέστερες (Corak, 2001; Steele et al, 2009). Μερικές μελέτες έχουν διαπιστώσει

ότι η μετανάστευση του ενός γονέα για εργασία συνδέεται με χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση του παιδιού (Jampraklay, 2006). Παρομοίως, μελέτες στρατιωτικών οικογενειών έχουν διαπιστώσει ότι η απόσπαση του γονέα συνδέεται με αυξημένα ψυχολογικά προβλήματα στα παιδιά (Gorman, EIDE & Hisle-Gorman, 2010). Μια άλλη περίπτωση αποτελεί η φυλάκιση ενός γονιού, η οποία επίσης συνδέεται με δυσκολότερη προσαρμογή του παιδιού (Wildeman, Wakefield & Runey, 2013). Παρ' όλα αυτά, δεν πρέπει να γίνουν γενικεύσεις και να διεξαχθούν καθοριστικά συμπεράσματα για τα παραπάνω σενάρια. Ωστόσο, είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι κάθε αιτία που συμβάλει στην απουσία του ενός γονέα, συνδέεται με παρόμοια αποτελέσματα για τα παιδιά. Με άλλα λόγια, κάθε φορά που αποχωρεί ο γονιός για κάποιον από τους παραπάνω λόγους, οι αναμενόμενες επιπτώσεις είναι παρούσες (μείωση της παιδικής ευημερίας). Αυτές οι παρατηρήσεις παρέχουν πρόσθετη υποστήριξη για την υπόθεση ότι το διαζύγιο έχει μια αιτιώδη επίδραση στα παιδιά.

Για την αποφυγή της διαιώνισης στερεοτύπων σχετικά με το διαζύγιο αναφέρονται οι δυο πλευρές των ψυχολογικών επιπτώσεων στα παιδιά. Από τη μία πλευρά, το διαζύγιο αυξάνει σαφώς τον κίνδυνο για τους νέους στο να βιώσουν συναισθήματα άγχους και κατάθλιψης, με αποτέλεσμα να αναζητούν πιο συχνά υπηρεσίες ψυχικής υγείας σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους από ακέραιες οικογένειες (Emery, Beam, & Rowen, in press). Ακόμη και ένα διαζύγιο που συμβαίνει όταν τα παιδιά είναι ενήλικες, αυξάνει τον κίνδυνο της ψυχολογικής δυσφορίας σε σύγκριση με μη διαζευγμένες οικογένειες (Furstenberg & Kieman, 2001). Από την άλλη πλευρά, τα περισσότερα άτομα των οποίων οι γονείς έχουν πάρει διαζύγιο δεν εμφανίζουν σοβαρές ψυχολογικές διαταραχές. Για παράδειγμα, περίπου το 20% των νέων από διαζευγμένες οικογένειες παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα ψυχικής υγείας σε σύγκριση με το 10% των νέων από ακέραιες οικογένειες, περίπου το 80% της νεολαίας διαζευγμένων γονέων δεν εμφανίζουν προβλήματα σε επίπεδο που πρέπει να συμβουλευτούν επαγγελματίες ψυχικής υγείας (Emery et al., in press).

1.1.3 Θρήνος στο διαζύγιο

Ο θρήνος ορίζεται ως η συναισθηματική αντίδραση στο θάνατο και στην απώλεια. Το πένθος είναι οι πράξεις και τρόποι έκφρασης του θρήνου. Το κοινό στοιχείο ανάμεσα στην απώλεια ενός γονιού με το διαζύγιο είναι η μετατροπή του οικογενειακού συστήματος από δυο γονείς σε έναν (Hawkins & Booth, 2005). Στην πρώτη φάση ο θρήνος βιώνεται υπό τη μορφή σοκ και άρνηση της κατάστασης. Η δεύτερη φάση βιώνεται με ψυχικό πόνο όπως θλίψη, κλάμα,

ξεσπάσματα. Τέλος έρχεται η φάση της αποδοχής όπου το άτομο συνειδητοποιεί την νέα κατάσταση και προσπαθεί να συμφιλιωθεί με αυτήν. Ο Guttman (1993) πρότεινε ένα ψυχολογικό- κοινωνικό μοντέλο θρήνου του διαζυγίου τεσσάρων σταδίων. Αρχικά είναι η απόφαση του τερματισμού του γάμου, ακολουθεί ο χωρισμός, ο αγώνας προσαρμογής και η νίκη. Θεωρείται περισσότερο κυκλικό παρά γραμμικό μοντέλο αφού η μετάβαση από το ένα στάδιο στο άλλο δεν αναιρεί την επεξεργασία ενός προηγούμενου. Ωστόσο, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το βίωμα του θρήνου δεν μπορεί να αποδοθεί με την περιγραφή φάσεων διότι μπορεί μερικές φορές να επανέρχεται με καταστάσεις ή αντικείμενα που ανασύρουν μνήμες. Έχει, συνεπώς προταθεί ότι ο θρήνος μοιάζει περισσότερο με ένα εκκρεμές που κινείται, το εκκρεμές του θρήνου (Stroebe & Stroebe, 2012). Ο άλυτος θρήνος όπως περιγράφηκε από τον Lieberman (1979) συνήθως εκδηλώνεται με ένα από τα παρακάτω 3 σχήματα: α) ένα σχήμα αποφυγής από οτιδήποτε υπενθυμίζει την απώλεια, β) το σχήμα εξιδανίκευσης του ατόμου που αποχωρεί από το πλαίσιο της οικογένειας με ταυτόχρονα συναισθήματα θυμού, γ) το σχήμα του χρόνιου θρήνου με εφιάλτες και εμφάνιση σωματικών νόσων. Μια απώλεια στην οικογένεια μπορεί να είναι αφορμή για προβλήματα ή συγκρούσεις καθώς το κάθε μέλος βιώνει τις φάσεις ή το εκκρεμές του θρήνου με το δικό του τρόπο και ανάλογα με τη σχέση που έχει με την απώλεια.

1.2 Αδελφική σχέση

Η σχέση των αδελφών είναι μια σημαντική σχέση στη ζωή των παιδιών, πάνω και πέρα από τη σχέση γονέα-παιδιού και των συνομηλίκων (Bank et al., 2004). Ορισμένοι ερευνητές έχουν εξετάσει την αδελφική σχέση. Ενδεικτικά «αντιλήψεις και στάσεις προς το άλλο» (Bowerman & Dobash, 1974; Koch, 1960), «συνεργατική και ανταγωνιστική συμπεριφορά» (Bryant & Crockenberg, 1980; Minnett, Vandell, & Santrock, 1983), «νατουραλιστικά πρότυπα και αλληλεπιδράσεις» (Abramovitch, Pepler, & Corter, 1982; Dunn & Kendrick, 1982). Τα αποτελέσματα αυτών των μελετών είναι ενθαρρυντικά, αλλά το πεδίο δεν έχει ακόμη ένα συστηματικό τρόπο που να χαρακτηρίζονται οι ιδιότητες των αδελφικών σχέσεων. Οι περισσότεροι ερευνητές έχουν επικεντρωθεί σε πτυχές των αδελφικών σχέσεων όπως η αντιπαλότητα, χωρίς να αναλύεται η πολύπλευρη φύση αυτών των σχέσεων. Παράλληλα οι μεταβλητές που ενσωματώνονται στα ερωτηματολόγια ή συστήματα

παρατήρησης ποικίλλουν από μελέτη σε μελέτη. Χρειάζεται ένα συστηματικό πλαίσιο για την απεικόνιση των ιδιοτήτων των αδελφικών σχέσεων, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την επιρροή τους στην ανάπτυξη των παιδιών. Κατά την εξέταση των αδελφικών σχέσεων, πρέπει κανείς να λάβει υπόψη την πολυπλοκότητα τους. Αυτή η πολυπλοκότητα μπορεί να γίνει κατανοητή από την άποψη των ομοιοτήτων τους, αλλά και των διαφορών που προέρχονται από τις αλληλεπιδράσεις τους με άλλα συστήματα όπως αυτά των συνομήλικων και των γονέων.

Τα αδέλφια αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού κόσμου των παιδιών (Hernandez, 1997; U.S. Bureau of the Census, 2005). Οι συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των αδελφών είναι η δεύτερη σε σειρά δύναμη μετά τη σχέση μεταξύ των γονέων και των παιδιών (Irish, 1964). Τα αδέλφια μπορεί να είναι πηγή συντροφικότητας, βοήθειας, ή συναισθηματικής υποστήριξης. Τα μεγαλύτερα αδέλφια μπορεί να αποκτήσουν το ρόλο του προστάτη, του δάσκαλου ή να αποτελούν μοντέλο μίμησης για τα μικρότερα (Dunn, 2007). Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να αναπληρώσουν και το ρόλο των γονέων. Στη μεταξύ τους αλληλεπίδραση τα αδέλφια μπορούν να αποκτήσουν πολλές κοινωνικές και γνωστικές δεξιότητες που είναι καίριας σημασίας για την υγιή κοινωνική ανάπτυξη. Εκτιμώντας ότι η αδελφική σχέση μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις για την ανάπτυξη των παιδιών, η συγκεκριμένη φύση της επίδρασης μπορεί να ποικίλει σημαντικά. Ένας λόγος είναι ότι υπάρχει σημαντική ποικιλομορφία στις ιδιότητες ή τα χαρακτηριστικά των αδελφικών σχέσεων. Αυτές μπορεί να είναι ισότιμες ή ασύμμετρες όσον αφορά την ισχύ και την εξουσία. Ο συναισθηματικός τόνος μπορεί επίσης να διαφέρει. Οι σχέσεις μπορεί να χαρακτηρίζονται από θαλπωρή ή απομάκρυνση, να είναι συγκρουσιακές, συνεργατικές ή ανταγωνιστικές. Αδελφικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από μία ισορροπία στοργής και συγκρούσεων μπορεί να παρέχουν ένα θετικό πλαίσιο για να μάθουν κοινωνικές δεξιότητες και να κατανοήσουν τα συναισθήματα και τις προοπτικές των άλλων ανθρώπων (Brody, 2004; Dunn, 2002; Hetherington, 1988). Αντίθετα, τα παιδιά που βιώνουν υψηλά επίπεδα σύγκρουσης και επιθετικές αλληλεπιδράσεις, χωρίς στοργή και ζεστασιά, είναι πιο πιθανό να χαρακτηρίζονται ως επιθετικά και είναι λιγότερο αποδεκτά από τους συνομηλικούς τους (Brody, 2004; MacKinnon-Lewis, Starnes, Volling, & Johnson, 1997). Μια σειρά από μελέτες έχουν συνδέσει τις συγκρούσεις μεταξύ των αδελφών με την εσωτερικευση προβλημάτων (Milevsky & Levitt, 2005) καθώς και την παρουσίαση καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Kim et al., 2007). Η ίδια μελέτη διαπίστωσε ότι η αδελφική οικειότητα συνδέθηκε με μειωμένα καταθλιπτικά συμπτώματα. Ολοκληρώνοντας είναι φανερό πως οι αδελφικοί δεσμοί ασκούν μεγάλη επιρροή. Για παράδειγμα, ο Shortt και οι συνεργάτες του

(2010) ανέφεραν ότι προβλήματα συμπεριφοράς των μεγαλύτερων αδελφών συνδέθηκαν με παρουσίαση ίδιων προβλημάτων στα μικρότερα με την πάροδο του χρόνου (Shortt, Stoolmiller, Smith-Shine, Eddy, & Sheeber, 2010). Μαζί με αυτά ο Branje και οι συνεργάτες του (2004) ανέφεραν ότι τα προβλήματα συμπεριφοράς του ενός αδελφού συνδέθηκαν με συμπτώματα κατάθλιψης του άλλου (Branje, 2004).

1.2.1 Ομοιότητες και διαφορές αδελφών

Τα αδέλφια αν και προέρχονται από τους ίδιους γονείς και φαινομενικά ζουν στο ίδιο περιβάλλον συχνά παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας όπως η πενία ή ο πλούτος, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων εύλογα αποτελούν κοινό περιβάλλον για τα παιδιά και σχετίζονται με παρόμοιες επιδράσεις για την ανάπτυξη τους (Windle, 2000) αλλά και για τη μεταξύ τους σχέση. Σύμφωνα με ευρήματα οι ομοιότητες συμπεριφοράς και συνθηθειών μεταξύ των αδελφών συνδέεται με συναισθήματα οικειότητας και ζεστασιάς (Slomkowski et al., 2005). Παρ' όλα αυτά υπάρχουν στοιχεία στο περιβάλλον που διαφοροποιούνται από παιδί σε παιδί της ίδιας οικογένειας. Αυτά τα στοιχεία αποτελούν το μη κοινό περιβάλλον των αδελφών. Ορισμένα από αυτά είναι οι παρέες συνομηλίκων, η διαφορετική σχολική τάξη και η γονική αντιμετώπιση που διαφέρουν ανάλογα το φύλο και την ηλικία του παιδιού. Παράλληλα το κάθε άτομο έχει διαφορετική προσωπικότητα με άλλες αντοχές και διαφορετική αντίληψη των συνθηκών. Έτσι κατά την αναπτυξιακή περίοδο το ένα παιδί μπορεί να αναπτύξει προβλήματα ενώ το άλλο όχι. Διαφέρει ο τρόπος που το κάθε παιδί θα διαχειριστεί ένα διαζύγιο ή μια απώλεια ή τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τη γονική μεροληψία. Το ένα παιδί μπορεί να θεωρεί πως ο γονέας είναι πιο ευνοϊκός ως προς τον αδερφό του ενώ το άλλο να θεωρεί το αντίστροφο ή πως η μεταχείριση είναι ίδια (McHale et al., 2000). Οι ομοιότητες και οι διαφορές των αδελφών μπορεί να αποτελέσουν πηγή συγκρούσεων, ή αγάπης και αμοιβαιότητας ή ουδέτερων σχέσεων.

1.2.2 Θετικές σχέσεις μεταξύ των αδελφών και αποτελέσματα.

Σαφώς, η σχέση μητέρας-παιδιού είναι μια πρωταρχική σχέση στον τομέα της ανάπτυξης του παιδιού. Παρ' όλα αυτά η αμοιβαία φύση της αδελφικής σχέσης παρέχει ευκαιρίες στα παιδιά να μάθουν θετικές κοινωνικές δεξιότητες και μπορούν να προσφέρουν συντροφικότητα και θετικές κοινωνικές εμπειρίες νωρίς στη ζωή. Η αδελφική σχέση μοιράζεται κοινά με τη σχέση γονέα-παιδιού (παραδείγματος χάρη τα αδέλφια μπορεί να παρέχουν καθοδήγηση και να λειτουργούν ως μοντέλα). Ωστόσο, οι αδελφικές σχέσεις διαφέρουν επίσης από αυτές τις σχέσεις, διότι μπορεί να χαρακτηρίζονται από υψηλότερα επίπεδα αμοιβαιότητας και ανεμπόδιστου παιχνιδιού συγκριτικά από τις σχέσεις γονέα-παιδιού και με τους συνομηλίκους στην προσχολική ηλικία (Pike et al. 2005). Το ρόλο του «αδελφού εκπαιδευτή», όπως έθεσε ευθέως ο Patterson (1986) και προσαρμόστηκε από τον McElwain και τους συναδέλφους του, περιγράφοντας την αδελφική σχέση ως ένα δυναμικό σύστημα μεταξύ δύο «σχετικά ίσων», που μπορεί να είναι πιο κοντά στη μίμηση της συμπεριφοράς του άλλου (McElwain & Volling 2005). Πράγματι, έρευνες ανέφεραν ότι οι αδελφικές σχέσεις επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό το παιδί σε προσαρμοστικά ή δυσ-προσαρμοστικά κοινωνικά αποτελέσματα (Stocker, 1994). Έχει αποδειχθεί ότι τα αδέλφια (ιδιαίτερα τα μεγαλύτερα) επηρεάζουν την ανάπτυξη του άλλου πάνω και πέρα από τα κοινά γενετικά χαρακτηριστικά και την ανατροφή των παιδιών από τους γονείς (Pike et al. 2005). Τα αδέλφια συνήθως περνούν περισσότερο χρόνο το ένα με το άλλο κατά την προσχολική ηλικία από ότι με τους γονείς ή άλλους συνομηλίκους (McElwain & Volling, 2005). Θετικές αδελφικές σχέσεις μπορούν επίσης να παρέχουν ένα ρυθμιστικό ρόλο στο άγχος και τα αρνητικά συναισθήματα. (Dennis et al. 2009; Fredrickson, 2001). Επιπρόσθετα, ενισχύονται οι δεξιότητες των παιδιών (McElwain & Volling, 2005; Stocker, 1994) και στην πορεία είναι σε θέση να ανταποκριθούν σε δύσκολες εμπειρίες. Συνοψίζοντας η συμπεριφορά που υπάρχει στο πλαίσιο των αδελφών μπορεί να μεταφερθεί και σε άλλα κοινωνικά πλαίσια.

1.2.3 Συγκρουσιακή αδελφική σχέση και αποτελέσματα

Ο ρόλος των γονέων στην κοινωνικοποίηση των παιδιών έχει διερευνηθεί σε βάθος, σε αντίθεση με το ρόλο της αδελφικής σχέσης που έχει ερευνηθεί λιγότερο (Pike et al. 2005). Η παιδική ηλικία αποτελεί μια κρίσιμη περίοδο όπου τα αδέλφια περνούν αρκετό χρόνο μεταξύ τους (Dunn, 2002) και αναπτύσσονται συμπεριφορές και προβλήματα (Cole et al., 2004). Τα αρνητικά συναισθήματα που προέρχονται από τις αδελφικές συγκρούσεις μπορεί να

προκαλέσουν θλίψη, θυμό, απογοήτευση, φόβο ή άγχος. Παιδιά που εκτίθενται σε τέτοιες συμπεριφορές τείνουν να εμφανίζουν περισσότερο έντονες αντιδράσεις και συγκίνηση σε δύσκολες καταστάσεις (Rothbart & Bates, 2006). Η συγκρουσιακή αδελφική σχέση έχει επίσης μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη των παιδιών και δυσ-προσαρμοστικά αποτελέσματα. Η αδελφική σύγκρουση, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα σωματικής και λεκτικής επιθετικότητας, μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη εξωτερίκευσης και εσωτερίκευσης προβλημάτων (Belsky & Pluess, 2009), κάτι το οποίο δεν παρουσιάζεται σε τέτοιο βαθμό σε θετικές αδελφικές σχέσεις. Αντίθετα ορισμένα ερευνητικά ευρήματα δείχνουν ότι η αδελφική σύγκρουση μπορεί να σχετίζεται με την αύξηση των κοινωνικών ικανοτήτων σε όλη την παιδική ηλικία και ενηλικίωση (Bedford et al. 2000). Ωστόσο, άλλες έρευνες εξετάζοντας τη σχέση αδελφικών συγκρούσεων και εσωτερίκευσης προβλημάτων υποθέτουν πως έχουν μια έμμεση σχέση μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, πως επηρεάζουν ορισμένα άτομα ενώ άλλα όχι (Dougherty et al 2010).

1.2.4 Παράγοντες που επηρεάζουν την αδελφική σχέση

1.2.4.1. Σειρά γέννησης

Εάν ένα πρωτότοκο παιδί δεν έχει αδελφό/ή για πολλά χρόνια λειτουργεί ως μοναχοπαιδί, και είναι πιθανό να παραμείνει στο κέντρο της προσοχής. Η άφιξη ενός αδελφού/ής μπορεί να είναι μια τραυματική εμπειρία για το πρωτότοκο αφού δεν είναι πλέον το κέντρο της προσοχής των γονιών και να αντιδράσει με ζήλια (Mize & Jones, 2012). Σύμφωνα με τη θεωρία του Sulloway (2010), τα πρωτότοκα παιδιά, είναι πιο πιθανό να δείξουν κυρίαρχη συμπεριφορά στα μικρότερα. Τα δεύτερα σε σειρά γέννησης παιδιά βιώνουν μεγάλο ανταγωνισμό από τα πρώτα και το στρες και η ένταση μπορεί είτε να οδηγήσει σε μεγάλη επιτυχία στη ζωή ή σε συνεχή αποτυχία. Ιδίως στην πρώιμη και μέση παιδική ηλικία, οι πρωτότοκοι έχουν κυρίαρχο ρόλο, και τα μικρότερα αδέρφια λιγότερο ισχυρό ρόλο (McElwain & Volling, 2005). Ψάχνοντας συνεπώς τρόπους να εδραιώσουν τη θέση τους, μπορεί να γίνουν πιο κοινωνικά ή εξωστρεφή. Φαίνεται πως κατά κύριο λόγο τα παιδιά δημιουργούν ισότιμες σχέσεις με τους συνομήλικους τους. Τα παιδιά ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα ελέγχου από τα αδέρφια τους από ό, τι με τους φίλους τους (Updegraff, McHale, & Crouter, 2002).

Όσον αφορά τις θετικές επιδράσεις συνήθως τα μεγαλύτερα αδέρφια παρέχουν στα μικρότερα υποστήριξη και συμβουλή. Αυτές οι ιδιότητες καθιστούν τα μεγαλύτερα αδέρφια πιθανά μοντέλα για τα μικρότερα και παρατηρείται να τα μιμούνται. Το αντίστροφο δεν παρατηρείται συχνά (Whiteman & Christiansen, 2008). Παράλληλα σύμφωνα με τις θεωρίες μάθησης τα μεγαλύτερα αδέρφια παρέχουν στους νεότερους αδελφούς και τις αδελφές τους τη μοντελοποίηση και την εκπαίδευση στη χρήση των κοινωνικών συμπεριφορών, ειδικά όταν είναι κοντά σε ηλικία (McHale, Bissell, & Kim, 2009) και ιδιαίτερα όταν είναι του ίδιου φύλου (Snyder et al., 2005). Μαζί με αυτά παρατηρείται μια προστατευτική στάση των μεγαλύτερων αδελφών ως προς τα μικρότερα αναφορικά με αποκλίνουσες συμπεριφορές (Criss & Shaw, 2005). Σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα τα αδέρφια που είχαν στενή σχέση μεταξύ τους ήταν λιγότερο πιθανό να εμπλακούν σε χρήση ουσιών, ανεξάρτητα από το αν τα μεγαλύτερα αδέρφια τους ασχολούνται με τη χρήση ουσιών (East & Khoo, 2005).

1.2.4.2 Φύλο

Το φύλο συνιστά ακόμα ένα πολύ σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση της δυναμικής της αδελφικής σχέσης. Σε σχέση με το φύλο, γνωρίζουμε ότι σε όλες σχεδόν τις οικογένειες, οι αδελφές είναι πιο στοργικές και υποστηρικτικές, λιγότερο επιθετικές και λιγότερο ανταγωνιστικές σε σύγκριση με τους αδελφούς (Dunn, 2002; Hetherington & Clingempeel, 1992; Hetherington, Henderson, & Reiss, 1999). Τα αγόρια αντιθέτως, συμμετέχουν πιο συχνά σε συγκρούσεις με τα αδέρφια τους, και επιδεικνύουν εχθρική και απειλητική συμπεριφορά, συμπεριλαμβανομένης της φυσικής βίας (Brody, 2004). Ειδικότερα, τα αγόρια ανέφεραν πως εκφοβίζουν τα αδέρφια τους πιο συχνά από ό, τι τα κορίτσια. Τα αγόρια ανέφεραν ότι εκφοβίζουν τα μικρότερα αδέρφια πιο συχνά από ό, τι τα μεγαλύτερα αδέρφια, ενώ τα κορίτσια ανέφεραν ότι εκφοβίζουν τα μεγαλύτερα αδέρφια πιο συχνά από ό, τι τα μικρότερα αδέρφια τους. Μια σειρά από μελέτες έχουν τεκμηριώσει τις διαφορές των δύο φύλων στην ποιότητα της σχέσης. Σε γενικές γραμμές, τα αδέρφια του ίδιου φύλου, τείνουν να έχουν πιο οικεία σχέση, ενώ ότι δυάδες που περιλαμβάνουν έναν αδελφό μπορεί η σχέση τους να είναι πιο συγκρουσιακή (Kim, McHale, Osgood, & Crouter, 2007). Μερικά ευρήματα καταδεικνύουν ότι το φύλο μπορεί επίσης να επηρεάσει διαδικασίες όπως η μοντελοποίηση. Τα αδέρφια του ίδιου φύλου πιστεύεται ότι είναι πιο ισχυρά μοντέλα από ό, τι τα αδέρφια του αντίθετου φύλου. Είναι σημαντικό να σημειωθεί, ωστόσο, ότι ακόμη και αν υπάρχουν

διαφορές μεταξύ των φύλων, οι περισσότερες έρευνες δείχνουν ότι δεν είναι δομικά χαρακτηριστικά, αλλά η δυναμική σχέση των αδελφών εξηγεί την ποιότητα της σχέσης (Davies, Forman et al., 2002).

1.2.4.3 Γονική αντιμετώπιση

Οι αδελφικές σχέσεις έχουν αναπτυχθεί στο ευρύτερο σύστημα της οικογένειας (Minuchin, 1985). Οι γονείς και οι σχέσεις γονέα-παιδιού μπορούν να επηρεάσουν την ποιότητα της αδελφικής σχέσης. Αφ ενός με τη σκληρή και αυταρχική ανατροφή των παιδιών που συνδέεται με την συγκρουσιακή αδελφική σχέση (McHale, Updegraff, Tucker, & Crouter, 2000). Αφ 'ετέρου, η συμπεριφορά των γονιών μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο στις σχέσεις των αδελφών, για παράδειγμα, μέσω στρατηγικών επίλυσης των συγκρούσεων, όπως αιτιολογία και συζήτηση -η χρήση των οποίων σχετίζεται με τις αρμονικές σχέσεις μεταξύ των αδελφών (Siddiqui & Ross, 2004). Ένα βασικό στοιχείο που επηρεάζει τις αδελφικές σχέσεις είναι η γονική διαφοροποιημένη αντιμετώπιση (parental differential treatment). Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης (Festinger, 1954) οι άνθρωποι συγκρίνουν τον εαυτό τους και τις πράξεις τους με άτομα που είναι κοντά τους και παρόμοια με τον εαυτό τους. Τα αδέλφια είναι οι πρώτοι υποψήφιοι για την κοινωνική σύγκριση από τους γονείς. Αν και τα Δυτικά πρότυπα υποστηρίζουν την ίση αντιμετώπιση των απογόνων, οι περισσότεροι γονείς αναγνωρίζουν τις διαφορές μεταξύ των παιδιών στη συμπεριφορά, την προσωπικότητα και τις ανάγκες τους. Συχνά επικαλούνται προσωπικά χαρακτηριστικά των παιδιών ως κίνητρο για τον διαφορετικό τρόπο συμπεριφοράς (McHale & Crouter, 2003).

Σχετικά με τη σειρά γέννησης των αδερφών οι γονείς φαίνεται να ασκούν μεγαλύτερη πίεση για σχολική επίδοση, χρησιμοποιούν πιο σύνθετο λόγο και επικεντρώνουν την προσοχή τους συχνότερα στα πρωτότοκα παιδιά παρά στα επόμενα. Τα παιδιά αναφέρουν ότι αυτό συμβαίνει συχνά και συνδέεται με λιγότερο θετικές σχέσεις μεταξύ των αδελφών από τη νηπιακή ηλικία μέχρι την εφηβεία (McHale, Crouter, Osgood, 2008). Για παράδειγμα, η διαφορετική γονική αντιμετώπιση συνδέεται με περισσότερο αρνητικές επιπτώσεις στα κορίτσια από ό, τι στα αγόρια και στα μεγαλύτερα από ό, τι στα νεότερα αδέλφια (Tamrouti-Makkink et al., 2004). Επιπρόσθετα έρευνες καταδεικνύουν τη διαφορετική αντιμετώπιση μητέρας και πατέρα στα αδέλφια. Η εργασία αυτή παρουσιάζει ασυμφωνία μεταξύ της μητρικής και πατρικής αντιμετώπισης, με επιπτώσεις στην οικογενειακή δυναμική και τις φτωχότερες σχέσεις ανάμεσα στα αδέλφια (Richmond & Stocker, 2008). Βέβαια όλα τα

παραπάνω πρέπει να αναλύονται και σε σχέση με το κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό υπόβαθρο των γονέων.

1.2.4.4 Μορφωτικό- οικονομικό επίπεδο γονέων

Το μορφωτικό και το οικονομικό επίπεδο των γονέων είναι χαρακτηριστικά που έχουν συνδεθεί με την ανάπτυξη του παιδιού. Παρατηρείται πως γονείς με υψηλό μορφωτικό επίπεδο μαθαίνουν στους απογόνους τους δεξιότητες αυτοελέγχου, δημιουργούν νοητικά ερεθίσματα και περιέργεια για αναζήτηση της γνώσης (Pungello, Iruka, Dotterer, Mills-Koonce & Reznick, 2009). Μαζί με αυτά επαινούν τα παιδιά τους για τις θετικές τους πράξεις και έχουν ανεπτυγμένη την επικοινωνία συζητώντας και αιτιολογώντας όταν θέλουν κάτι από αυτά. Επιπλέον φαίνεται να αφιερώνουν χρόνο σε δραστηριότητες με επίκεντρο το παιδί, που συμβάλουν στην ανάπτυξη του λεξιλογίου και της γλώσσας (Hoff & Tian, 2005). Παράλληλα ασκούν μεγαλύτερη πίεση στις ακαδημαϊκές και γλωσσικές δεξιότητες, σε μια προσπάθεια να διασφαλιστεί ότι τα παιδιά τους θα έχουν την καλύτερη δυνατή ευκαιρία για τη βελτίωση της κοινωνικής τους κατάστασης (Morgenstern's ,1956). Από την άλλη μεριά οικογένειες χαμηλού μορφωτικού επιπέδου φαίνεται να μην έχουν τόσο ανεπτυγμένη την επικοινωνία με τα παιδιά τους. Επιπλέον δεν τους παρέχουν ερεθίσματα για αναζήτηση γνώσης ενώ εστιάζουν στην τάξη και ασκούν αυστηρούς περιορισμούς και έντονη πειθαρχία.

Όσον αφορά το φύλο του γονέα φαίνεται ότι η ποσότητα και η ποιότητα αυτών των εισροών δόθηκαν από τις μητέρες των παιδιών και όχι από τον πατέρα (Dollaghan et al., 1999; Huttenlocher, Vasilyeva, Waterfall, & Vevea, 2007). Η εκπαίδευση της μητέρας κατέχει σημαντικό ρόλο στην γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού σε παιδιά προσχολικής ηλικίας (Qi, Kaiser, Milan, & Hancock, 2006). Αν και αυτή η παραδοσιακή άποψη ότι οι μητέρες έχουν τον πρωταρχικό ρόλο του φροντιστή των παιδιών, είναι πολύ πιθανό ότι και οι πατέρες παρέχουν επίσης μια μοναδική συνεισφορά στο λεξιλόγιο και την ανάπτυξη της γλώσσας τους (Pancsofar & Vernon-Feagans, 2010).

1.3 Η επίδραση του διαζυγίου των γονέων στην ποιότητα της αδελφικής σχέσης.

Παιδιά όλων των ηλικιών επηρεάζονται από την αλλαγή που προέρχεται από ένα διαζύγιο. Τα μικρά παιδιά συνήθως νιώθουν άγχος και φόβο για το νέο περιβάλλον και τα νέα άτομα που μπαίνουν στη ζωή τους. Παράλληλα εμφανίζουν δυσ-προσαρμοστικές συμπεριφορές. Τα μεγαλύτερα παιδιά μπορεί να εκδηλώσουν θυμό, επιθετικότητα ή διαταραχή συμπεριφοράς. Τα αδέλφια εκτίθενται στην ίδια πηγή των συγκρούσεων ανάμεσα στους γονείς. Παρ' όλα αυτά μπορεί να διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο το βιώνει το κάθε παιδί, και αυτές οι υποκειμενικές εκτιμήσεις μπορεί να βιώνουν διαφορετικά επίπεδα άγχους. Ως περαιτέρω επιπλοκή, κάποιες έρευνες δείχνουν ότι οι ενδο-γονικές συγκρούσεις έχουν επιβλαβείς συνέπειες για την ίδια την αδελφική σχέση (Dunn, Deater-Deckard, Pickering, & Golding, 1999). Όσον αφορά το οικογενειακό σύστημα, μια μετά-ανάλυση που περιλαμβάνει οκτώ μελέτες σχετικά με την οικογένεια αποκάλυψε ότι οι αδελφικές σχέσεις ήταν πιο θετικές σε διαζευγμένες οικογένειες, σε σύγκριση με μη διαζευγμένες οικογένειες (Kunz, 2001). Άλλη έρευνα έδειξε, ωστόσο, ότι η σύγκρουση των αδελφών και η αρνητικότητα ήταν υψηλότερες σε διαζευγμένες οικογένειες σε σχέση με ακέραιες (Noller, Conway, & Blakeley-Smith, 2008). Οι ερευνητές αναγνωρίζουν ότι οι αδελφικές σχέσεις χαρακτηρίζονται από ένα μίγμα θετικών και αρνητικών αλληλεπιδράσεων (Straus, Gelles, & Steinmetz, 2006). Οι συγκρούσεις των αδελφών έχουν συσχετιστεί με την κακή κοινωνική προσαρμογή και την εσωτερικευση προβλημάτων σε παιδιά και εφήβους (Bank et al. 2004, Kim et al. 2007). Η έρευνα έχει τεκμηριώσει την εμφάνιση των αδελφικών συγκρούσεων σε ποσοστό έως και 8 φορές ανά ώρα (Dunn 2002), και όσον αφορά την επιθετικότητα, παρατηρείται σωματική βία μεταξύ των αδελφών, και πάνω από το 40% των παιδιών είχαν κλωτσήσει, τσιμπήσει τα αδέλφια τους κατά τη διάρκεια μια περίοδο ενός έτους. Ωστόσο, η ένταση των αδελφικών δεσμών κατέχει επίσης θετικά οφέλη για τα παιδιά. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ξεκινώντας από την πρώιμη παιδική ηλικία, οι αδελφικές αλληλεπιδράσεις παρέχουν δεξιότητες (Brody, 1998) και προσαρμογή σε ρόλους (Bank, Burraston et al., 2004). Επίσης φαίνεται να υπάρχει μια σύνδεση του χωρισμού των γονέων με τη συγκρουσιακή σχέση ανάμεσα στα αδέλφια (Button & Gealt, 2009). Παρ' όλα αυτά οι θετικές διαστάσεις των αδελφικών σχέσεων (π.χ., την αγάπη, ζεστασιά) δεν φάνηκε να σχετίζονται με το χωρισμό των γονέων. Για παράδειγμα, μια μελέτη (Erel, Margolin, & John, 1998) που χρησιμοποίησε την παρατήρηση της συμπεριφοράς, κατέδειξε ότι τα παιδιά με διαζευγμένους γονείς εμφάνισαν πιο αρνητική συμπεριφορά με τα αδέλφια τους, αλλά

ταυτόχρονα το επίπεδο των θετικών συμπεριφορών έδειξε να μην επηρεάζεται (MacKinnon, 1989). Σε πιο ακραίες μορφές, η βία και η επίθεση έχουν συσχετιστεί με συναισθηματική αδυναμία προσαρμογής (που συνήθως συσχετίζεται με την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια του διαζυγίου) (Caffaro, 2011). Μέχρι τώρα, είναι άγνωστο εάν οι αρνητικές συμπεριφορές μεταξύ των αδελφών μετριάζουν το άγχος που προκύπτει από τις ενδο-γονικές συγκρούσεις. Είναι πιθανόν ότι αυτές οι αρνητικές αλληλεπιδράσεις επιδεινώνουν το άγχος που σχετίζεται με την ταραγμένη σχέση των γονέων, δημιουργώντας ένα «διπλό χτύπημα» (Hughes, Parkinson, & Vargo, 1989). Μια άλλη πιθανότητα είναι ότι οι αρνητικές αλληλεπιδράσεις ενεργούν ως ένα είδος «εμβολιασμού» δηλαδή, μια μη επικίνδυνη έκθεση σε αδελφικούς διαπληκτισμούς που μειώνει τη δυσφορία που σχετίζεται με την παρατήρηση των συγκρούσεων μεταξύ των γονέων. Για παράδειγμα, παλεύοντας με τον αδελφή ή την αδελφή μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να μάθουν στρατηγικές για το πώς να διαχειρίζονται τις διαπροσωπικές συγκρούσεις (Brody, 1998) ή μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να καταλάβουν ότι οι σχέσεις μπορεί να χαρακτηρίζονται και από συγκρούσεις και από στοργή. Κατανοώντας δηλαδή τους γονείς τους που μπορεί να χωρίζουν σε μια τεταμένη ατμόσφαιρα αλλά μπορεί να μην παύει να υπάρχει στοργή μεταξύ τους. Η σύγκρουση μπορεί επίσης να βοηθήσει τα αδέλφια θέσουν όρια για το τι θεωρείται αποδεκτή συμπεριφορά (Raffaelli, 1992). Τα ευρήματα αυτά υπογραμμίζουν την αξία της αδελφικής σχέσης ως πηγή ανθεκτικότητας. Σε πιο συγκρουσιακές οικογένειες, οι αλληλεπιδράσεις τους, είτε θετικές είτε αρνητικές, μπορεί να βοηθήσουν ώστε να μάθουν να προσαρμόζονται σε δύσκολες καταστάσεις (Whiteman, Becerra Bernard, & Jensen, 2011).

Από την άλλη πλευρά, μια θετική αδελφική σχέση συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα εσωτερίκευσης συμπτωμάτων στα παιδιά. Παράλληλα εκτίθενται σε μια ποικιλία τάσεων ζωής (Gass, Jenkins, & Dunn, 2007). Είναι επίσης δυνατό ότι μια θετική σχέση μετριάζει και το άγχος που σχετίζεται με το χωρισμό των γονέων και την προσαρμογή σε μια νέα κατάσταση, εξυπηρετώντας έναν ρυθμιστικό ρόλο (Watson & McGoldrick, 2011). Γενικότερα, οι θετικές σχέσεις έχουν δείξει επιθυμητά αποτελέσματα σε παιδιά που βιώνουν τη δυσαρμονία των σχέσεων των γονιών τους, συμπεριλαμβανομένου λιγότερα συμπτώματα άγχους και συναισθηματικών προβλημάτων (Pike, Coldwell, & Dunn, 2005). Στο πλαίσιο του κοινού για τα αδέλφια στρεσογόνο παράγοντα (διαζύγιο), τα αδέλφια μπορεί να στραφούν το ένα στο άλλο για να αναζητήσουν στήριξη και τρόπους προσαρμογής (Piotrowski, 2011). Εξάλλου, τα αδέλφια βιώνουν εμπειρίες που ίσως κάποιος τρίτος δεν είναι σε θέση να καταλάβει. Βιώνουν από κοινού το χωρισμό των γονέων και το άγχος του «τι θα γίνει μετά». Πράγματι, τόσο τα μικρότερα όσο και τα μεγαλύτερα αδέλφια είναι λιγότερο πιθανό να

αναφέρουν άγχος αν είχαν πιο θετικές συμπεριφορές με τον/την αδελφό/ή τους. Αυτά τα αποτελέσματα υπογραμμίζουν τη ξεχωριστή σχέση μεταξύ των αδελφών που μπορεί να είναι ευεργετική, όχι μόνο στην περίπτωση που οι γονείς τους χωρίζουν, αλλά και σε ανεξάρτητα πλαίσια (Masten, 2001). Συνεπώς, μια στενή αδελφική σχέση μπορεί έτσι να προσφέρει μια απόσπαση της προσοχής από τη γονική δυσαρμονία (Caspi, 2011). Το όφελος αυτό μπορεί να είναι καθοριστικό για τον μεγαλύτερο αδελφό/ή που αναλαμβάνει περισσότερες ευθύνες στην δυάδα. Τα μεγαλύτερα αδέλφια έχουν μεγαλύτερο χρέος ως προς τη φροντίδα του μικρότερου αφού αναλαμβάνουν να καλύψουν τη κενή θέση του γονέα μετά το διαζύγιο. Πράγματι τα μικρότερα αδέλφια φαίνεται να επωφελούνται από τη βοήθεια των μεγαλύτερων αδελφών, ιδιαίτερα όταν το έχουν ανάγκη (Kramer, 2011). Παράλληλα οι θετικές αλληλεπιδράσεις με τα αδέλφια σχετίζονται με λιγότερα συναισθήματα αυτό-ενοχοποίησης σχετικά με το χωρισμό των γονέων (Pike et al. 2005).

Η μελέτη των αδελφών παρουσιάζει προκλήσεις. Για παράδειγμα, η μεγάλη διακύμανση σε μεταβλητές, όπως το φύλο και η διαφορά ηλικίας μπορεί να προκαλέσουν επιπλέον πολυπλοκότητα στα βασικά ερωτήματα της μελέτης. Παρ' όλα αυτά αποτελεί πρόκληση η μελέτη διαφορετικών περιπτώσεων παιδιών με κοινό σημείο τομής το διαζύγιο και τις συγκρούσεις των γονέων. Είναι εξίσου σημαντικό να γνωρίζουμε πότε οι αδελφικές συγκρούσεις όντως συνδέονται με το διαζύγιο και το διαπληκτισμό των γονέων. Αρνητικές αλληλεπιδράσεις είναι πανταχού παρούσες στις περισσότερες αδελφικές σχέσεις, όπως πειράγματα, διαφωνίες.

1.4 Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει την ποιότητα της αδελφικής σχέσης ανάμεσα σε παιδιά που προέρχονται από έγγαμες και διαζευγμένες οικογένειες. Απόρροια αυτού είναι να φανεί το κατά πόσο το διαζύγιο συνδέεται με την αδελφική σχέση. Τα αποτελέσματα των δυο ομάδων συγκρίνονται μεταξύ τους ώστε να παρατηρηθεί σε ποιες περιπτώσεις ανιχνεύονται ως επί το πλείστον διάφορες συμπεριφορές όπως σύγκρουση, θαλπωρή, φροντίδα, οικειότητα, ανταγωνισμός, αγάπη ή ουδέτερες στάσεις. Επιπλέον εξετάζονται τα πλέγματα στήριξης όπου αναλύονται σε δυο μέρη. Στο πρώτο μέρος αναφέρονται τα άτομα όπου οι συμμετέχοντες λαμβάνουν στήριξη, ενώ στο δεύτερο το βαθμό ικανοποίησης που λαμβάνουν από αυτούς. Αναλυτικότερα στόχος είναι να απαντηθούν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- 1)Τη σχέση διαζυγίου με την αδελφική σχέση
- 2)Διαζύγιο και πλέγματα στήριξης
- 3)Συγκρουσιακές σχέσεις γονέων και αν και πόσο επηρεάζουν την αδελφική σχέση.
- 4)Οι σχέσεις των γονέων μετά το χωρισμό και συχνότητας επικοινωνίας αδελφών.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1. Μεθοδολογικός σχεδιασμός

Η παρούσα έρευνα είναι συγκριτική και ποσοτική. Η συλλογή πληροφοριών έγινε με βάση ερωτηματολογίων και στη συνέχεια συγκρίνονται τα αποτελέσματα της ομάδας ατόμων που προέρχονται από έγγαμες οικογένειες με την ομάδα ατόμων που προέρχεται από διαζευγμένες.

2.2. Χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων

Τα άτομα που συμμετείχαν συνολικά στην έρευνα ήταν στο σύνολο εξήντα (N=60). Η ηλικία τους κυμαίνεται δεκαοχτώ έως είκοσι έξι ετών. Οι τριάντα εξ αυτών (Μ.Ο ηλικίας 21,7±2,4) είναι άτομα έγγαμων οικογενειών και οι υπόλοιποι τριάντα διαζευγμένων (Μ.Ο ηλικίας 22,1±2,5). Οι συμμετέχοντες ήταν όλοι Ελληνικής καταγωγής αφού εξετάζεται η ποιότητα της αδελφικής σχέσης σε Ελληνικές οικογένειες. Τα δείγμα αποτελούν άτομα που ζουν ή σπουδάζουν στη Ρόδο αλλά και άτομα ευρύτερου φιλικού και οικογενειακού περιβάλλοντος από την Αθήνα.

Από τα άτομα των έγγαμων οικογενειών το 40% ήταν άνδρες και το 60% γυναίκες. Το 60% ζουν με τους γονείς τους, το 20% με τον/την σύντροφο τους και το υπόλοιπο 20% ζουν μόνοι τους. Μηδενικές απαντήσεις στην ερώτηση «με ποιον μένετε στην παρούσα φάση» δόθηκαν στις επιλογές: «με την μητέρα μου», «με τον πατέρα μου», «με τον/τη σύζυγο μου» και «με συγκάτοικο». Όσον αφορά την οικονομική τους κατάσταση το 3,3% δήλωσε «Πολύ καλή», το 33,3% «καλή» και το 63,3% «μέτρια». Κανείς δεν απάντησε ότι έχει «κακή» οικονομική κατάσταση. Το επίπεδο των σπουδών των μητέρων των ερωτηθέντων ήταν: 40% απόφοιτες Δημοτικού/Γυμνασίου, 13,3% απόφοιτες Λυκείου, 10% Ι.Ε.Κ/ Λοιπές σχολές επαγγελματικής κατάρτισης, 26,7% Απόφοιτες ΑΕΙ/ΤΕΙ και 10% έχουν Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό δίπλωμα. Σχετικά με το επίπεδο σπουδών του πατέρα ανέφεραν: 30% απόφοιτοι Δημοτικού/Γυμνασίου, 23,3% απόφοιτοι Λυκείου, 16,7% Ι.Ε.Κ/ Λοιπές σχολές επαγγελματικής κατάρτισης, 20% Απόφοιτοι ΑΕΙ/ΤΕΙ και 10% έχουν Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό δίπλωμα. Ερευνώντας τη σειρά γέννησης των αδελφών οι 1^{οι} σε σειρά γέννησης συμμετέχοντες καταλάμβαναν το 40%, οι 2^{οι} σε σειρά επίσης 40%, οι 3^{οι} 10%

ομοίως και οι 4^{οι} και άνω σε σειρά 10%.

Όσον αφορά τα άτομα των διαζευγμένων οικογενειών το 70% ήταν γυναίκες και το 30% άνδρες. Το 36,7% ζουν με τη μητέρα τους, το 10% με τον πατέρα τους, το 16,7% με το σύντροφο τους, εξίσου 16,7% μένουν μόνοι τους και 16,7% με συγκάτοικο. Παράλληλα με τον/τη σύζυγο τους το 3,3%. Μηδενικές απαντήσεις στην ερώτηση δόθηκαν στις επιλογές ότι μένουν με: «τους γονείς μου». Σχετικά με την οικονομική τους κατάσταση το 3,3% δήλωσε «Πολύ καλή», το 16,7% «καλή», το 60% «μέτρια» και το 20% «κακή» οικονομική κατάσταση. Σχετικά με το επίπεδο των σπουδών των μητέρων των ερωτηθέντων ήταν: 20% απόφοιτες Δημοτικού/Γυμνασίου, 30% απόφοιτες Λυκείου, 10% Ι.Ε.Κ/ Λοιπές σχολές επαγγελματικής κατάρτισης, 30% Απόφοιτες ΑΕΙ/ΤΕΙ και 10% έχουν Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό δίπλωμα. Σχετικά με το επίπεδο σπουδών του πατέρα ανέφεραν: 26,7% απόφοιτοι Δημοτικού/Γυμνασίου, 33,3% απόφοιτοι Λυκείου, 30% Ι.Ε.Κ/ Λοιπές σχολές επαγγελματικής κατάρτισης, 0% Απόφοιτοι ΑΕΙ/ΤΕΙ και 10% έχουν Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό δίπλωμα. Σχετικά με τη σειρά γέννησης των αδελφών οι 1^{οι} σε σειρά γέννησης συμμετέχοντες καταλάμβαναν το 46,7%, οι 2^{οι} σε σειρά επίσης 23,3%, 3^{οι} σε σειρά 20% και οι 4^{οι} σε σειρά 10%.

2.3 Μέσα Συλλογής Δεδομένων

2.3.1 Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων

Στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου οι συμμετέχοντες καταγράφουν τα ατομικά τους στοιχεία. Τα στοιχεία αφορούν το φύλο τους, την εθνικότητα τους, με ποιον μένουν στην παρούσα φάση, την οικονομική τους κατάσταση και τη σειρά γέννησης τους. Μαζί με αυτά αναφέρουν και το επίπεδο σπουδών της μητέρας και του πατέρα τους, με τις επιλογές: Απόφοιτος/η Δημοτικού/Γυμνασίου, απόφοιτος/η Λυκείου, Ι.Ε.Κ./ λοιπές σχολές επαγγελματικής κατάρτισης, απόφοιτος/η ΑΕΙ/ΤΕΙ και κάτοχοι μεταπτυχιακού/διδακτορικού διπλώματος.

2.3.2 Δοκιμασίες: Short-Form Adult Sibling Relationship Questionnaire - ASRQ-S (Lanthier, Stocker, & Furman, 2001).

Για τη μέτρηση της ποιότητας των αδελφικών σχέσεων χρησιμοποιήθηκε η σύντομη μορφή του ερωτηματολογίου ASRQ-S (Lanthier, Stocker, & Furman, 2001). Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε από τα αγγλικά στα ελληνικά και αντίστροφα για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας.

Το ερωτηματολόγιο της αδελφικής σχέσης ξεκινά με την καταγραφή των δημογραφικών στοιχείων του αδελφού. Αναλυτικότερα το φύλο, την ηλικία, σπουδές, σειρά γέννησης, τόπο διαμονής, και η συχνότητα επαφής που έχουν σε πενταβάθμια κλίμακα Likert από 1 μέχρι το 5. Αν οι συμμετέχοντες έχουν παραπάνω από έναν αδελφό/ή καλούνται να περιγράψουν μόνο έναν συγκεκριμένα. Έπονται κάποιες ενδεικτικές ερωτήσεις (φύλο, σειρά γέννησης, οικογενειακή σχέση) όσον αφορά άλλα αδέρφια που πιθανόν έχει ο συμμετέχοντας. Το βασικότερο μέρος συλλογής πληροφοριών όσον αφορά το υπό μελέτη θέμα είναι οι 47 ερωτήσεις που ακολουθούν. Μέσα από αυτές τις ερωτήσεις συλλέγονται πληροφορίες για την ποιότητα της αδελφικής σχέσης σε τομείς όπως: της ζεστασιάς/εγγύτητας (π.χ. «Πόσα γνωρίζεις για τις σχέσεις του/ης αδελφού/ής σου;»), τις συγκρούσεις (π.χ. «Πόσο συχνά τσακώνεστε με τον/ην αδελφό/ή σου;») της οικειότητας (π.χ. «Πόσο συζητάς τα συναισθήματα σου ή τα προσωπικά σου ζητήματα με τον/ην αδελφό/ή σου», της κυριαρχίας (π.χ. «Πόσο αυταρχικός/η είναι ο/η αδελφός/ή με σένα;»), της υποστήριξης (π.χ. «Πόσο μπορείς να υπολογίζεις στον/ην αδελφό/ή σου για υποστήριξη όταν νιώθεις στρεσαρισμένος/η;»), τον ανταγωνισμό (π.χ. «Πόσο εκνευρίζεις τον/ην αδελφό/ή σου;»), της μεροληψίας των γονέων (π.χ. «Πιστεύει ο/η αδελφός/ή σου ότι ο πατέρας σας υποστηρίζει εκείνον/η ή εσένα περισσότερο;»), «Πιστεύεις ότι η μητέρα σας υποστηρίζει εσένα ή τον/ην αδελφό/ή σου περισσότερο;») όπως τα βιώνει και τα αντιλαμβάνεται ο συμμετέχοντας της έρευνας αλλά και από τη σκοπιά του αδελφού. Οι απαντήσεις δίνονται μέσω επιλογής μέσα σε μια κλίμακα από το 1 έως το 5. Συγκεκριμένα καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα σε: 1. Σχεδόν καθόλου, 2. Λίγο, 3. Σχετικά, 4. Πάρα πολύ, 5. Εξαιρετικά πολύ.

2.3.3 Ερωτηματολόγιο κοινωνικής υποστήριξης – σύντομη Μορφή (ΕΚΣ) (short form social support questionnaire [ssq-6])

Συγγραφείς: I. Sarason, B. Sarason, E. Shearin & G. Pierce, (1987). Μετάφραση και προσαρμογή: Κ. Καφέτσιος (2000).

Το συγκεκριμένο μέρος αποτελείται από δυο τμήματα. Στο πρώτο οι συμμετέχοντες αναφέρουν τον αριθμό των ατόμων του ευρύτερου περιβάλλοντος τους, στα οποία μπορούν να στραφούν για υποστήριξη σε έξι διαφορετικές περιπτώσεις. Στο δεύτερο μέρος καταγράφεται ο βαθμός ικανοποίησης που λαμβάνουν από αυτά τα άτομα. Η ικανοποίηση μετριέται από το 1 έως το 6. Το 1 ισούται με «Πολύ δυσαρεστημένος» και το 6 ισούται με «Πολύ ικανοποιημένος». Τα ενδιάμεσα νούμερα δηλώνουν τις ενδιάμεσες περιπτώσεις.

Αξιοπιστία: Ο δείκτης Cronbach's α για το πρώτο μέρος βρέθηκε ίσος με 0,92 και για το δεύτερο μέρος ίσος με 0,45. Στην προσαρμογή των Roussi & Vassilaki (2001) η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας των δύο υποκλιμάκων είναι 0,92 και 0,85 αντίστοιχα.

Εγκυρότητα: Η διεθνής έρευνα έχει δείξει ότι οι βαθμολογίες στο ΕΚΣ συσχετίζονται με φτωχή ψυχική και σωματική υγεία. Σε έρευνα του Kafetsios (2000) τα δύο μέρη της κλίμακας συσχετίστηκαν με την κλίμακα μοναξιάς (Α μέρος: $r = -0,32, p < 0,001$, Β μέρος: $r = -0,41, p < 0,001$).

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1 Στατιστική ανάλυση

Αναφορικά με την στατιστική επεξεργασία των δεδομένων μας, χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό πακέτο Statistical Package for Social Sciences (SPSS 22). Οι κατηγορικές μεταβλητές περιγράφονται ως Συχνότητα (έγκυρο ποσοστό), ενώ οι διαστημικές και συνεχείς μεταβλητές περιγράφονται ως: μέση τιμή \pm 1 τυπική απόκλιση. Για τον έλεγχο της κανονικότητας έγινε οπτικός έλεγχος των γραφημάτων Q-Q, καθώς και στατιστικός έλεγχος Kolmogorov-Smirnov. Για τη διερεύνηση της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοροποίησης δύο ανεξάρτητων ομάδων του δείγματος ως προς μία διαστημική μεταβλητή χρησιμοποιήθηκε ο παραμετρικός έλεγχος Students' *t*, ενώ ως προς διατακτική μεταβλητή ο μη παραμετρικός έλεγχος Mann-Whitney *U* (ή ως προς διαστημική για την οποία δεν υποστηρίζεται η κανονική κατανομή). Για τη διερεύνηση της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοροποίησης του ίδιου δείγματος ως προς μια διατακτική μεταβλητή σε δύο περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε ο μη παραμετρικός έλεγχος Wilcoxon. Για τη διερεύνηση γραμμικών συσχετίσεων επιλέχθηκε ο μη παραμετρικός συντελεστής συσχέτισης Kendall's τ . Η αξιοπιστία των κλιμάκων και των υποκλιμάκων των ερωτηματολογίων διερευνήθηκε με το δείκτη α του Cronbach. Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας επιλέχθηκε $P < 0,05$.

3.2 Δείγμα

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων και συμμετεχουσών σε αυτή την έρευνα περιγράφονται συνοπτικά στον Πίνακα 3.2.1

Πίνακας 3.2.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά (N = 60).

	Γονείς Έγγαμοι (N _Γ =30)			Γονείς Διαζευγμένοι (N _Δ =30)		
	<i>f</i>	%	<i>M</i> \pm <i>SD</i>	N	%	<i>M</i> \pm <i>SD</i>
<i>Φύλο</i>						
Γυναίκα	18	60,0		21	70,0	
Άνδρας	12	40,0		9	30,0	
<i>Ηλικία</i>			21,7 \pm 2,4			22,1 \pm 2,5
<i>Οικογενειακή κατάσταση</i>						
Άγαμος/η	30	100,0		29	96,7	
Έγγαμος/η	0	0,0		0	0,0	

Διαζευγμένος/η	0	0,0	1	3,3
<i>Σειρά γέννησης</i>				
1	12	40,0	14	46,7
2	12	40,0	7	23,3
3	3	10,0	6	20,0
>3				
<i>Επάγγελμα/Ιδιότητα</i>				
Φοιτητής/τρια	15	50,0	13	43,3
Εργαζόμενος/η	13	43,3	9	30,0
Άνεργος/η	2	6,7	8	26,7
<i>Σπουδές</i>				
Δημοτικό/Γυμνάσιο	2	6,7	6	20,0
Λύκειο	12	40,0	9	30,0
ΙΕΚ	7	23,3	9	30,0
ΑΕΙ/ΤΕΙ	7	23,3	5	16,7
Μεταπτυχιακό / Διδακτορικό	2	6,7	1	3,3
<i>Οικονομική κατάσταση</i>				
Πολύ καλή	1	3,3	1	3,3
Καλή	10	33,3	5	16,7
Μέτρια	19	63,3	18	60,0
Κακή	0	0,0	6	20,0
<i>Διαμονή</i>				
Γονείς	18	60,0	0	0,0
Μητέρα	0	0,0	11	36,7
Πατέρα	0	0,0	3	10,0
Σύζυγο	0	0,0	1	3,3
Σύντροφο	6	20,0	5	16,7
Μόνος/η	6	20,0	5	16,7
Συγκάτοικο	0	0,0	5	16,7
<i>Σπουδές</i>				
<i>Μητέρας</i>				
Δημοτικό/Γυμνάσιο	12	40,0	6	20,0
Λύκειο	4	13,3	9	30,0
ΙΕΚ	3	10,0	3	10,0
ΑΕΙ/ΤΕΙ	8	26,7	9	30,0
Μεταπτυχιακό / Διδακτορικό	3	10,0	3	10,0
<i>Πατέρα</i>				
Δημοτικό/Γυμνάσιο	9	30,0	8	26,7
Λύκειο	7	23,3	10	33,3
ΙΕΚ	5	16,7	9	30,0
ΑΕΙ/ΤΕΙ	6	20,0	0	0,0
Μεταπτυχιακό / Διδακτορικό	3	10,0	3	10,0

Σημειώσεις. *f*: συχνότητα. %: έγκυρο ποσοστό *M*: μέση τιμή, *SD*: τυπική απόκλιση.

Τα χαρακτηριστικά των διαζευγμένων συνοψίζονται στον Πίνακα 3.2.2

Πίνακας 3.2.1 Χαρακτηριστικά διαζευγμένων.

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>f</i>	%
<i>Ηλικία χωρισμού</i>	10,5	5,5		
<i>Ηλικία διάστασης</i>	13,4	6,2		
<i>Ηλικία παιδιού στο νέο γάμο μητέρας</i>	17,9	4,7		
<i>Ηλικία παιδιού στο νέο γάμο πατέρα</i>	13,1	6,1		
<i>Επιμέλεια</i>				
Μητέρα			21	77,8

Πατέρας	4	14,8
Και οι δυο	2	7,4
<i>Συχνότητα συνάντησης με μητέρα</i>		
Σχεδόν ποτέ	3	5,0
Σπάνια	7	11,7
Συχνά	10	16,7
Πολύ συχνά	9	15,0
Εξαιρετικά συχνά	31	51,7
<i>Συχνότητα επικοινωνίας με μητέρα (τηλέφωνο, email, Skype κτλ)</i>		
Σχεδόν ποτέ	9	15,0
Σπάνια	2	3,3
Συχνά	14	23,3
Πολύ συχνά	10	16,7
Εξαιρετικά συχνά	25	41,7
<i>Συχνότητα συνάντησης με μητέρα σε οικογενειακές συνευρέσεις</i>		
Σχεδόν ποτέ	6	10,0
Σπάνια	10	16,7
Συχνά	13	21,7
Πολύ συχνά	8	13,3
Εξαιρετικά συχνά	23	38,3
<i>Συχνότητα συνάντησης με πατέρα</i>		
Σχεδόν ποτέ	6	10,2
Σπάνια	13	22,0
Συχνά	12	20,3
Πολύ συχνά	8	13,6
Εξαιρετικά συχνά	20	33,9
<i>Συχνότητα επικοινωνίας με πατέρα (τηλέφωνο, email, Skype κτλ)</i>		
Σχεδόν ποτέ	11	18,6
Σπάνια	12	20,3
Συχνά	19	32,2
Πολύ συχνά	7	11,9
Εξαιρετικά συχνά	10	16,9
<i>Συχνότητα συνάντησης με πατέρα σε οικογενειακές συνευρέσεις</i>		
Σχεδόν ποτέ	2	6,7
Σπάνια	8	26,7
Συχνά	11	36,7
Πολύ συχνά	3	10,0
Εξαιρετικά συχνά	6	20,0
<i>Σχέσεις γονέων 1ο χρόνο</i>		
Έντονα συγκρουσιακές	6	20,0
Εχθρικές	14	46,7
Αδιάφορες	7	23,3
Φιλικές	3	10,0
Πολύ φιλικές	0	0,0
<i>Σχέσεις γονέων 3ο χρόνο</i>		
Έντονα συγκρουσιακές	3	10,0
Εχθρικές	13	43,3
Αδιάφορες	7	23,3
Φιλικές	5	16,7
Πολύ φιλικές	2	6,7

Σημειώσεις. f: συχνότητα. %: έγκυρο ποσοστό M: μέση τιμή, SD: τυπική απόκλιση.

Επικεντρώνοντας τις αναλύσεις στους ‘διαζευγμένους’, βρήκαμε ότι συγκρίνοντας με τον έλεγχο Wilcoxon τις σχέσεις των γονέων τον 1^ο χρόνο ($Mdn= 2$) με τις σχέσεις τους τον 3^ο χρόνο ($Mdn= 3$) βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικά καλύτερες τον τρίτο χρόνο ($z=-2,143$,

$P=0,037$). Επιπροσθέτως, σχετικά με τις συγκριτικές συναντήσεις με πατέρα-μητέρα βρέθηκαν στατιστικώς περισσότερες ($z=-2,103$, $P=0,034$) οι συναντήσεις με την μητέρα ($Mdn= 5$) σε σχέση με τον πατέρα ($Mdn= 3$), η συχνότερη ($z=-2,109$, $P=0,034$) επικοινωνία (τηλέφωνο, email, Skype κτλ) με την μητέρα ($Mdn= 5$) σε σχέση με τον πατέρα ($Mdn= 3$), καθώς και η συχνότερη συνάντηση σε οικογενειακές συνευρέσεις ($z=-2,124$, $P=0,037$) με την μητέρα ($Mdn= 5$) σε σχέση με τον πατέρα ($Mdn= 2$).

Τα χαρακτηριστικά των αδερφών αναφοράς συνοψίζονται στον Πίνακα 3.2.3

Πίνακας 2.2.3 Χαρακτηριστικά αδερφών αναφοράς.

Αδερφός/ή	Γονείς Έγγαμοι		Γονείς Διαζευγμένοι			
	N	%	$M\pm SD$	N	%	$M\pm SD$
<i>Φύλο</i>						
Γυναίκα	13	43,3		16	53,3	
Άνδρας	17	56,7		14	46,7	
<i>Ηλικία</i>			22,3±4,8			19,7±7,0
<i>Οικογενειακή κατάσταση</i>						
Άγαμος/η						
Έγγαμος/η						
Διαζευγμένος/η						
<i>Σειρά γέννησης</i>						
1	12	40,0		8	26,7	
2	14	46,7		13	43,3	
3	3	10,0		7	23,3	
>3	12	40,0		8	26,7	
<i>Σπουδές</i>						
Δημοτικό/Γυμνάσιο	6	20,0		12	41,4	
Λύκειο	11	36,7		5	17,2	
ΙΕΚ	6	20,0		5	17,2	
ΑΕΙ/ΤΕΙ	6	20,0		5	17,2	
Μεταπτυχιακό / Διδακτορικό	1	3,3		2	6,9	

Σημειώσεις. *f*: συχνότητα. %: έγκυρο ποσοστό *M*: μέση τιμή, *SD*: τυπική απόκλιση.

Πίνακας 3.2.3 Συνάντηση με αδερφό αναφοράς (σύγκριση).

Αδερφός/ή	Γονείς Έγγαμοι		Γονείς Διαζευγμένοι		<i>U</i>	<i>P</i>
	N	%	N	%		
<i>Απόσταση διαμονής</i>					440,500	,877
Ίδιο σπίτι	15	50,0	13	43,3		
Ίδια πόλη	7	23,3	11	36,7		
Άλλη πόλη	4	13,3	1	3,3		
Άλλη μακρινή πόλη	1	3,3	4	13,3		
Στο εξωτερικό	3	10,0	1	3,3		
<i>Συχνότητα συνάντησης</i>					377,000	,265
Σχεδόν ποτέ	1	3,3	1	3,3		
Σπάνια	7	23,3	5	16,7		
Συχνά	6	20,0	6	20,0		

Πολύ συχνά	6	20,0	2	6,7		
Εξαιρετικά συχνά	10	33,3	16	53,3		
<i>Συχνότητα επικοινωνίας (τηλέφωνο, email, Skype κτλ)</i>					383,500	,322
Σχεδόν ποτέ	3	10,0	3	10,0		
Σπάνια	8	26,7	7	23,3		
Συχνά	9	30,0	6	20,0		
Πολύ συχνά	5	16,7	3	10,0		
Εξαιρετικά συχνά	5	16,7	11	36,7		
<i>Συχνότητα συνάντησης σε οικογενειακές συνενυρέσεις</i>					358,000	,161
Σχεδόν ποτέ	4	13,3	2	6,7		
Σπάνια	5	16,7	6	20,0		
Συχνά	12	40,0	5	16,7		
Πολύ συχνά	1	3,3	4	13,3		
Εξαιρετικά συχνά	8	26,7	13	43,3		

Σημειώσεις. *f*: συχνότητα. %: έγκυρο ποσοστό.. *U*: Στατιστικός έλεγχος Mann-Whitney *U*, Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $P < 0,05$

Παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ ‘εγγάμων’ και ‘διαζευγμένων’ αναφορικά με τη συχνότητα επικοινωνίας με τον αδερφό αναφοράς ή με την απόσταση διαμονής.

3.3 Προετοιμασία δεδομένων και αναλύσεων

Σχετικά με τις περιπτώσεις ελλειπουσών τιμών ακολουθήθηκαν οι σχετικές οδηγίες ανάλυσης όπως περιγράφονται στο εγχειρίδιο χρήσης του κάθε ερωτηματολογίου. Δεν υπήρξε περίπτωση απόρριψης ερωτηματολογίου λόγω ελλειπουσών τιμών. Αρχικά υπολογίστηκαν οι κλίμακες των ερωτηματολογίων. Στους επόμενους πίνακες συνοψίζονται περιγραφικά χαρακτηριστικά των κλιμάκων και των υποκλιμάκων των ερωτηματολογίων (μέση τιμή, τυπική απόκλιση) που χρησιμοποιήθηκαν, καθώς και οι αντίστοιχοι δείκτες αξιοπιστίας α του Cronbach.

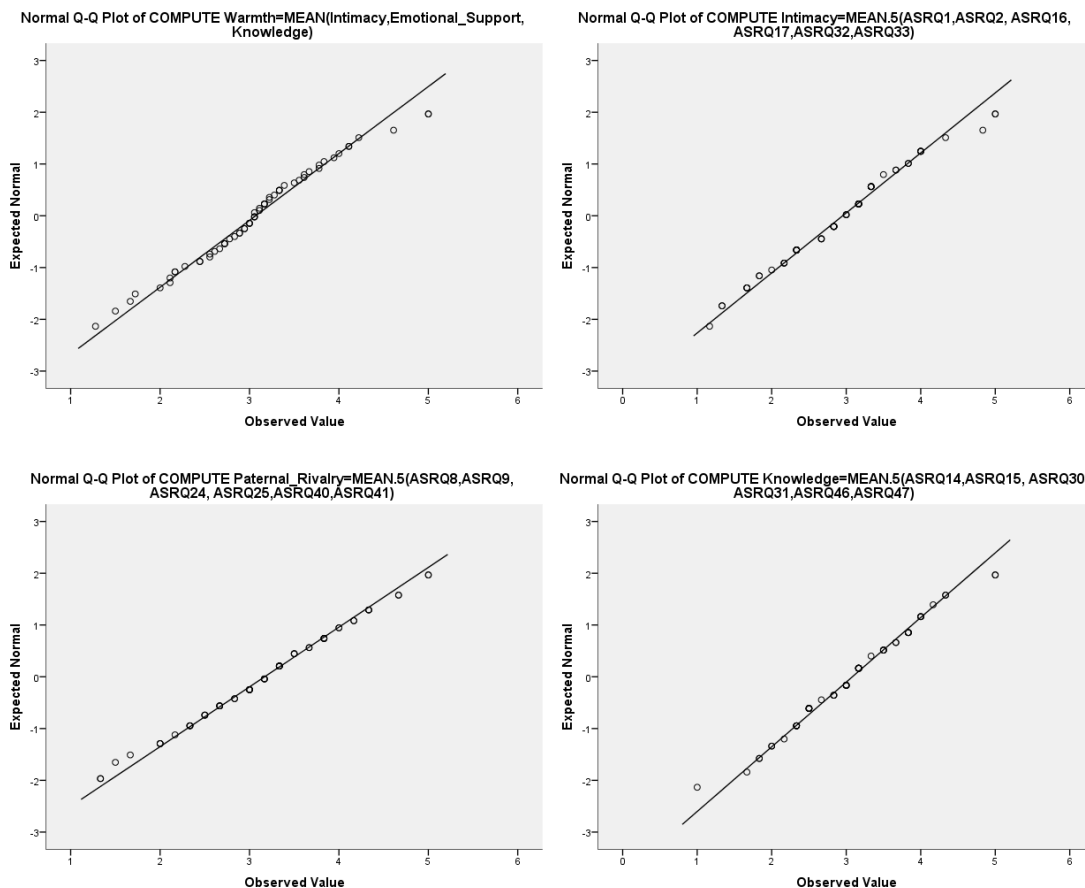
Πίνακας 3.3.1 Περιγραφικά χαρακτηριστικά και δείκτες αξιοπιστίας κλιμάκων και υποκλιμάκων ASRQ-S.

	<i>M</i>	<i>SD</i>	α
<i>Ζεστασιά/Εγγύτητα</i>	3,1	0,8	0,924
Οικειότητα	3,0	0,9	0,831
Συν. Υποστήριξη	3,2	0,9	0,807
Γνώση	3,1	0,8	0,807
<i>Συγκρούσεις</i>	2,5	0,7	0,849
Διαμάχες	2,7	0,8	0,684
Ανταγωνισμός	2,6	0,8	0,751
Κυριαρχία	2,3	0,8	0,640
<i>Αντιζηλία</i>	0,9	0,6	0,770
Μητρική Αντιζηλία	0,8	0,7	0,775
Πατρική Αντιζηλία	0,9	0,7	0,890

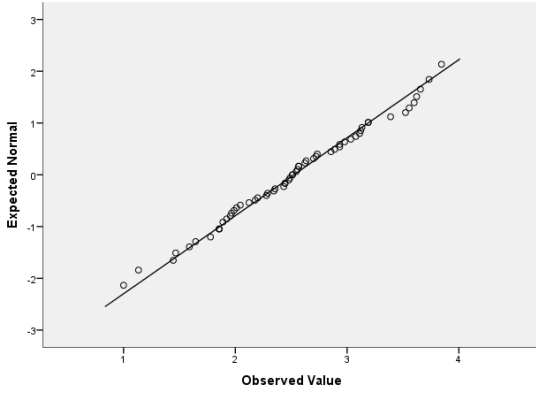
Σημειώσεις. %: έγκυρο ποσοστό *M*: μέση τιμή, *SD*: τυπική απόκλιση. α : του Cronbach.

Σχετικά με το πλήθος των πλεγμάτων στήριξης ο δείκτης Cronbach' s α βρέθηκε ίσος με 0,947, ενώ για το και για την ικανοποίηση από στηρίξεις βρέθηκε ίσος με 0,651. Ειδικά για τους 'διαζευγμένους', όπου είχαμε ένα επιπρόσθετο ζεύγος ερωτημάτων, ο δείκτης Cronbach' s α το πλήθος των πλεγμάτων στήριξης βρέθηκε ίσος με 0,909, ενώ για το και για την ικανοποίηση από στηρίξεις βρέθηκε ίσος με 0,715. Συνεπώς υποστηρίζεται η αξιοπιστία των ερωτηματολογίων που χρησιμοποιήθηκαν. Στη συνέχεια διερευνήθηκε η κανονικότητα των συλλεχθέντων δεδομένων. Για τον έλεγχο της κανονικότητας έγινε οπτικός έλεγχος των γραφημάτων Q-Q, καθώς και στατιστικός έλεγχος Kolmogorov-Smirnov. Τα αποτελέσματα της διερεύνησης συνοψίζονται στο Σχήμα 3.3.2, 3.3.3 και στον Πίνακα 3.3.4.

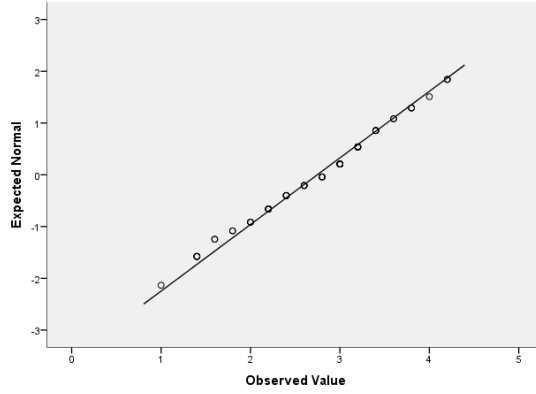
Σχήμα 3.3.2 Q-Q γραφήματα οπτικού ελέγχου κανονικότητας «Μικρής Κλίμακας Αδερφικής Σχέσης» (ASRQ-S).

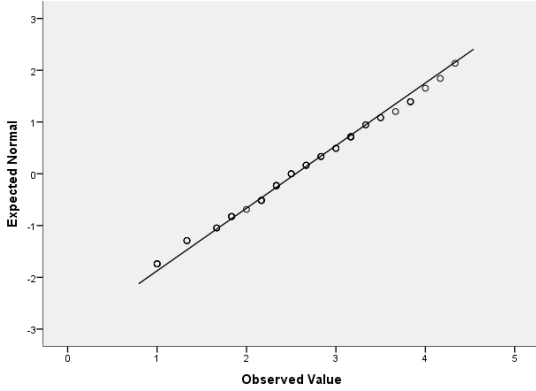
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Conflict=MEAN.3(Quarreling,Antagonism, Dominance)

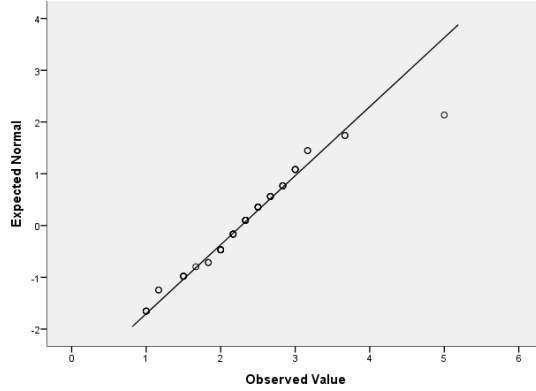
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Quarreling=MEAN.4(ASRQ3, ASRQ18, ASRQ19, ASRQ34,ASRQ35)

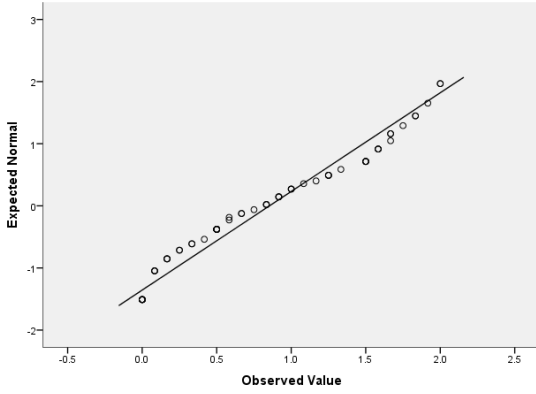
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Antagonism=MEAN.5(ASRQ4,ASRQ5, ASRQ20, ASRQ21,ASRQ36,ASRQ37)

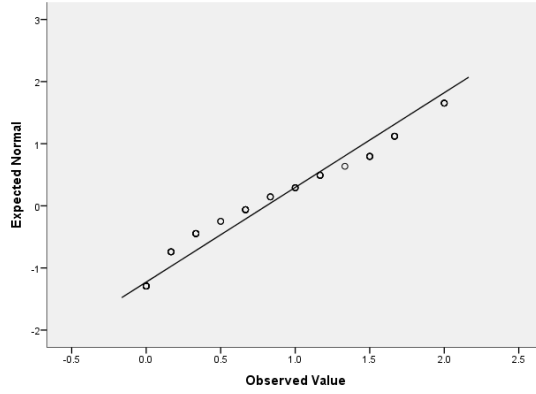
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Emotional_Support=MEAN.5(ASRQ10,ASRQ11, ASRQ26, ASRQ27,ASRQ42,ASRQ43)

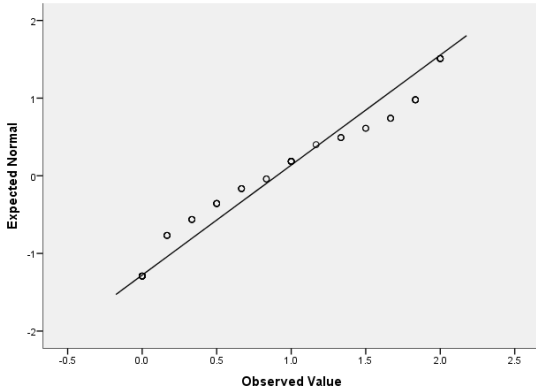
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Rivalry=MEAN.2(Maternal_Rivalry, Paternal_Rivalry)

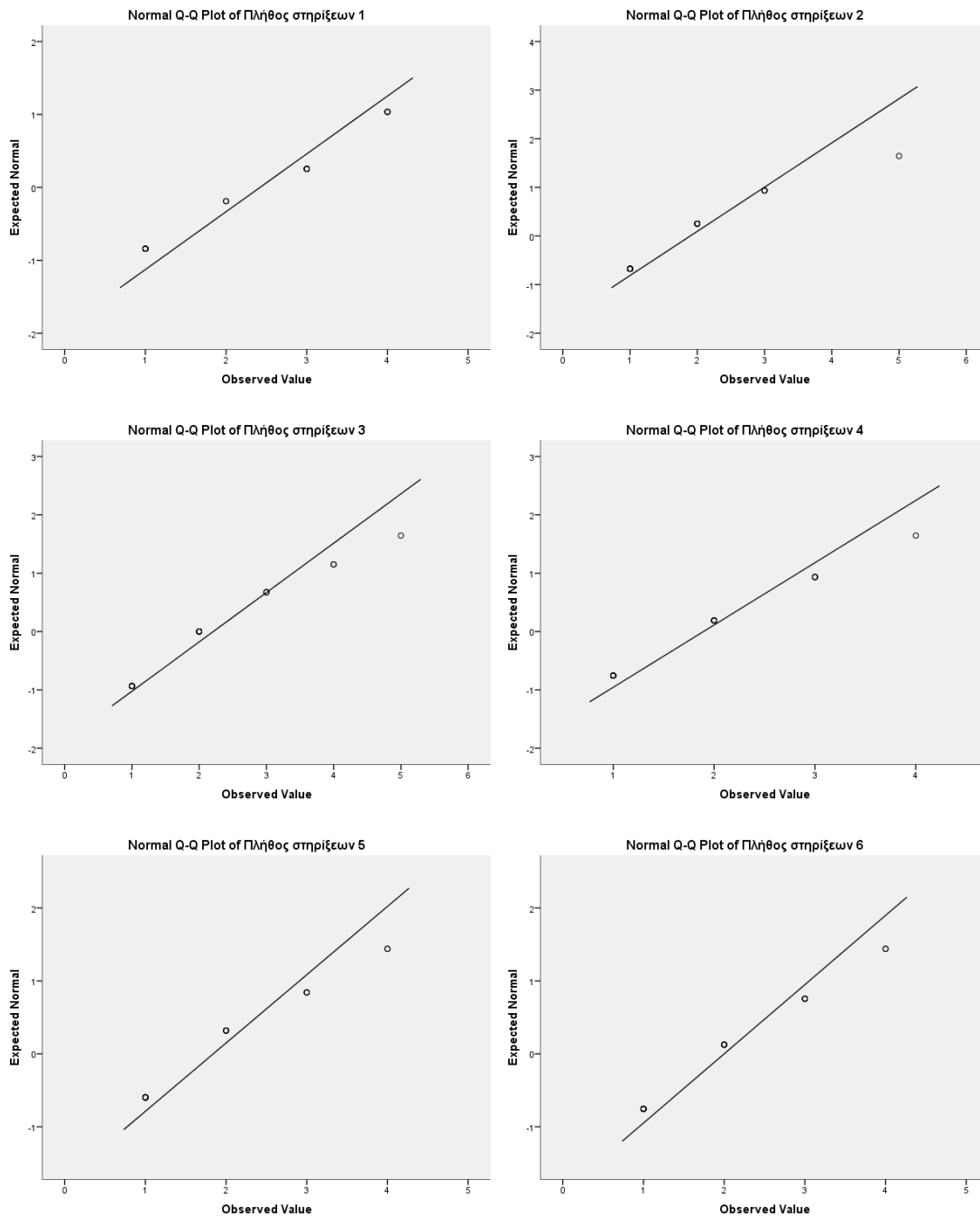
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Maternal_Rivalry=MEAN.5(ASRQB6,ASRQB7, ASRQB22, ASRQB23,ASRQB38,ASRQB39)

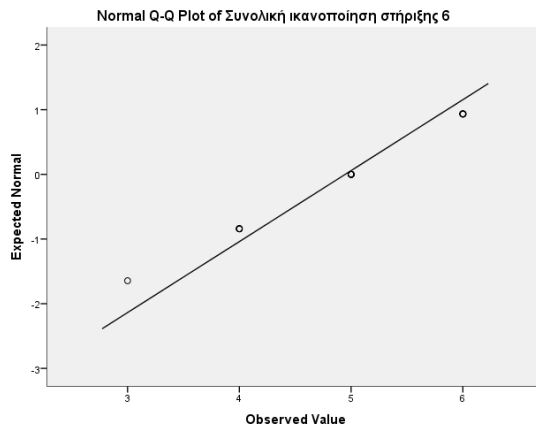
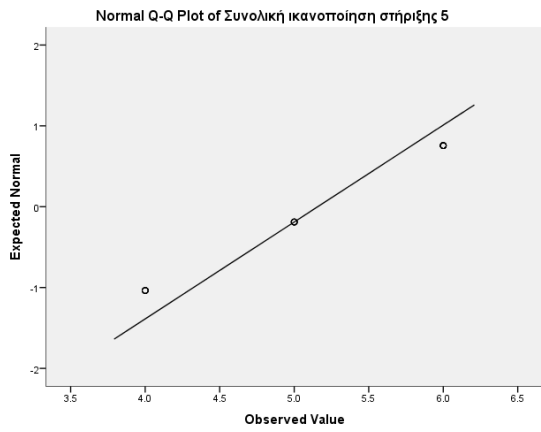
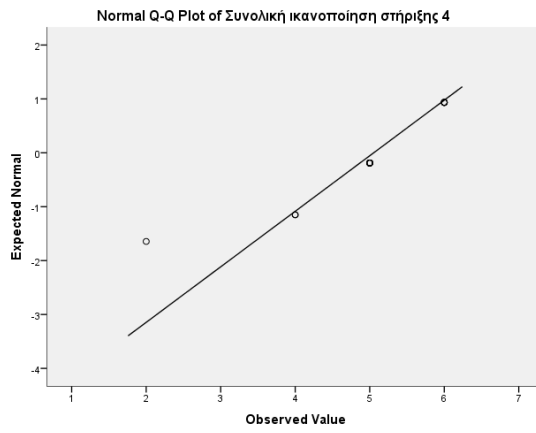
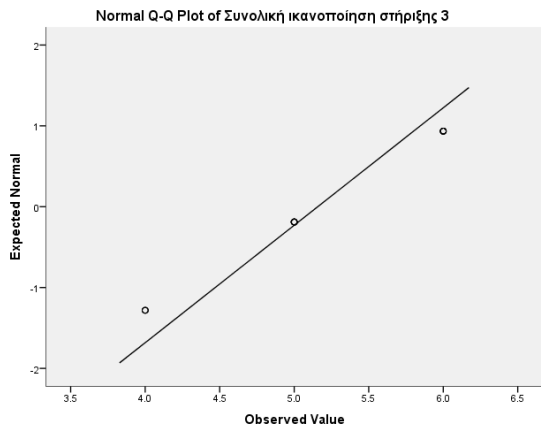
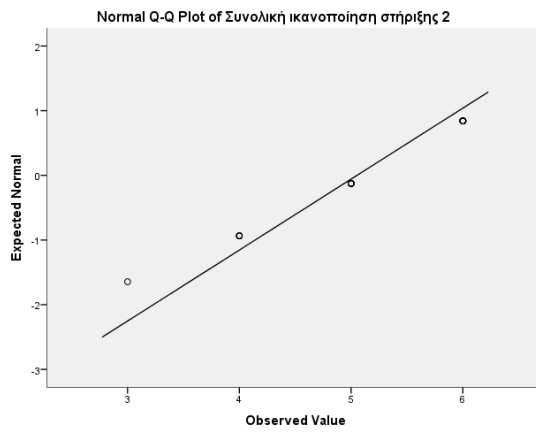
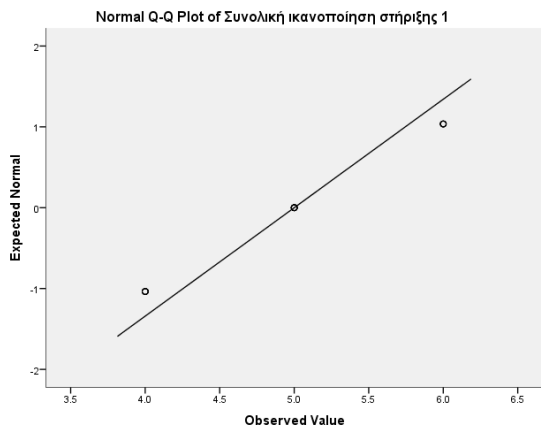
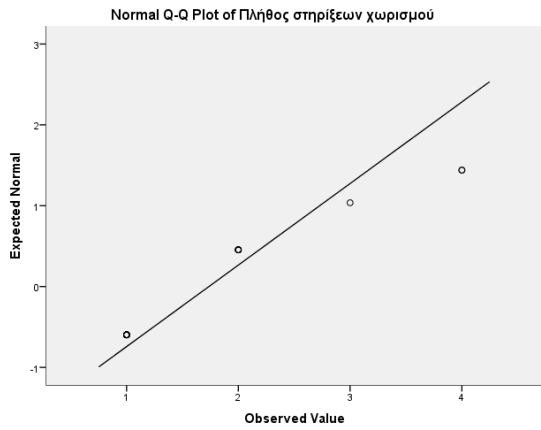

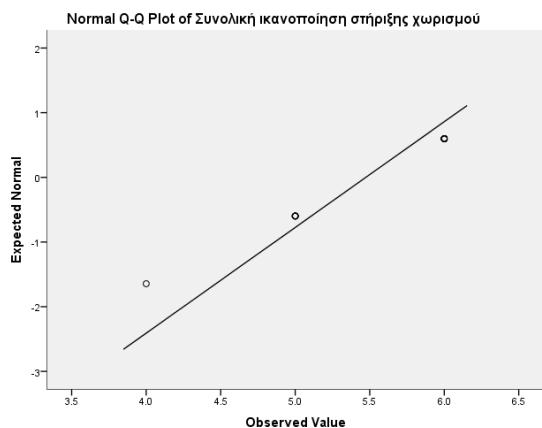
Normal Q-Q Plot of COMPUTE Paternal_Rivalry=MEAN.5(ASRQ12,ASRQ13, ASRQ28, ASRQ29,ASRQ44,ASRQ45)

Σχήμα 3.3.3 Q-Q γραφήματα οπτικού ελέγχου κανονικότητας πλεγμάτων στήριξης (πλήθος και ικανοποίηση).

Πίνακας 3.3.4 Στατιστικοί έλεγχοι κανονικότητας Kolmogorov-Smirnov για το ASRQ-S και για τις κλίμακες των πλεγμάτων στήριξης.

	Kolmogorov-Smirnov		
	Statistic	df	P
<i>Ζεστασιά/Εγγύτητα</i>	,083	60	,200
Οικειότητα	,113	60	,055
Συν. Υποστήριξη	,075	60	,200
Γνώση	,109	60	,076
<i>Συγκρούσεις</i>	,058	60	,200
Διαμάχες	,111	60	,063
Ανταγωνισμός	,071	60	,200
Κυριαρχία	,106	60	,093
<i>Αντιζηλία</i>	,114	60	,050
Μητρική Αντιζηλία	,147	60	,002
Πατρική Αντιζηλία	,116	60	,044
Πλήθος στηριξεων			
K1_N	,238	19	,006
K2_N	,266	19	,001
K3_N	,255	19	,002
K4_N	,251	19	,003
K5_N	,311	19	,000
K6_N	,250	19	,003
K7 ΔΙΑΖ_N	,298	19	<,001
Ικανοποίηση από στηριξεις			
K1_W	,237	19	,006
K2_W	,219	19	,017
K3_W	,275	19	,001
K4_W	,320	19	,000
K5_W	,265	19	,001
K6_W	,207	19	,031
K7 ΔΙΑΖ_W	,332	19	<,001

Σημειώσεις. df βαθμοί ελευθερίας Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας P<0,05.

Για τις κλίμακες και τις υποκλίμακες του ASRQ-S (εκτός των υποκλιμάκων της μητρικής και πατρικής αντιζηλίας) παρατηρούμε τη μη στατιστικώς σημαντική τιμή του ελέγχου Kolmogorov-Smirnov, οπότε υποστηρίζεται η κανονικότητα, ενώ για όλες τις κλίμακες των

πλεγμάτων στήριξης παρατηρούμε ότι δεν υποστηρίζεται η κανονική κατανομή. Συνεπώς, θα επιλέγονται βάσει αυτών παραμετρικοί έλεγχοι για τις συγκρίσεις για το ASRQ-S (δεδομένου ότι σε αυτή την εργασία επικεντρωνόμαστε στις κλίμακες κυρίως) και μη παραμετρικοί έλεγχοι για τα πλέγματα στήριξης.

3.4 Σύγκριση ‘έγγαμων’ ‘διαζευγμένων’ σε σχέση με κλίμακες – υποκλίμακες.

Στον επόμενο πίνακα συγκρίνονται οι έγγαμοι-διαζευγμένοι ως προς τις κλίμακες και τις υποκλίμακες του ASRQ-S μέσω του παραμετρικού ελέγχου Student’s *t* και στήριξης μέσω του μη παραμετρικού ελέγχου Mann-Whitney *U*.

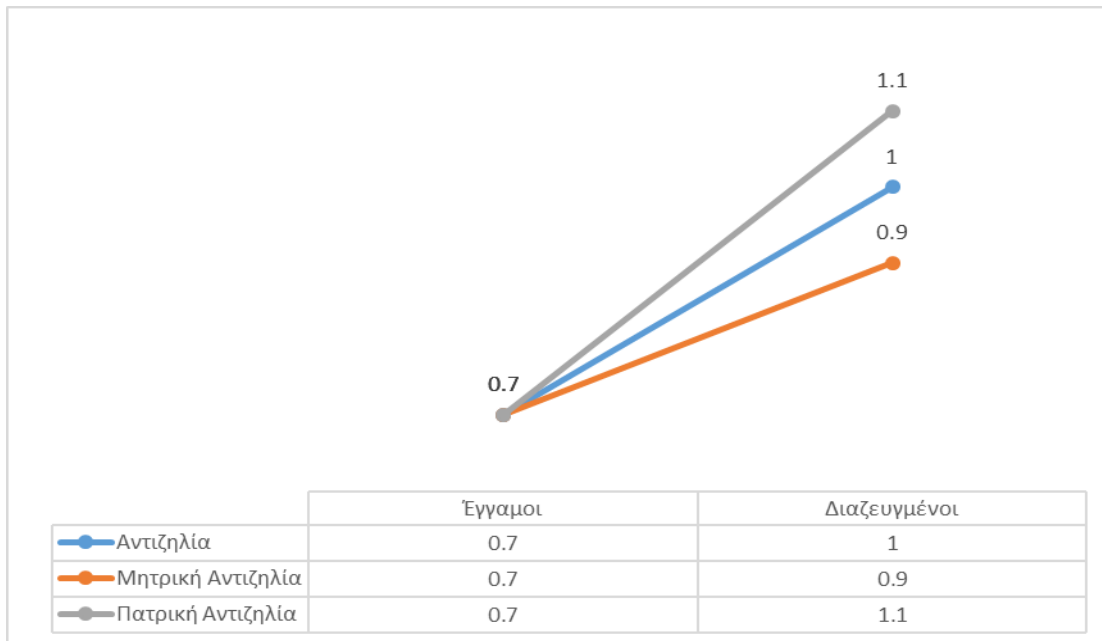
Πίνακας 3.4.1 Σύγκριση εγγάμων-διαζευγμένων σχετικά με την αδερφική σχέση (ASRQ-S).

	<i>M_Γ</i>	<i>M_Δ</i>	<i>Mdn_Γ</i>	<i>Mdn_Δ</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
<i>Ζεστασιά/Εγγύτητα</i>	3,1	3,0	3	3	,405	58	,687
Οικειότητα	3,0	2,9	3	3	,124	58	,902
Συν. Υποστήριξη	3,2	3,2	3	3	,074	58	,941
Γνώση	3,2	3,0	3	3	,967	58	,337
<i>Συγκρούσεις</i>	2,4	2,6	2	3	-1,203	58	,234
Διαμάχες	2,7	2,8	3	3	-,462	58	,646
Ανταγωνισμός	2,5	2,6	3	2	-,465	58	,644
Κυριαρχία	2,1	2,5	2	2	-2,254	58	,028
<i>Αντιζηλία</i>	,7	1,0	1	1	-2,436	58	,018
					<i>U</i>		<i>P</i>
Μητρική Αντιζηλία	,7	0,9	0	1	350,500		0,141
Πατρική Αντιζηλία	,7	1,1	1	1	275,000		0,009

Σημειώσεις. *M_Γ*: Μέση τιμή Εγγάμων Γονιών. *M_Δ*: Μέση τιμή Διαζευγμένων Γονιών. *Mdn_Γ*: Διάμεσος Εγγάμων Γονιών. *Mdn_Δ*: Διάμεσος τιμή Διαζευγμένων Γονιών *t*: Στατιστικός έλεγχος ανεξάρτητος Student’s *t*-test, *df*= βαθμοί ελευθερίας. Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $P < 0,05$.

Παρατηρούμε ότι οι ‘διαζευγμένοι’ δηλώνουν στατιστικώς σημαντικά υψηλότερη ‘κυριαρχία’ και ‘αντιζηλία’ (η οποία φαίνεται να αφορά την ‘πατρική αντιζηλία’) σε σχέση με του ‘έγγαμους’. Στο Σχήμα 3.4.2 αποτυπώνεται διαγραμματικά η διαφοροποίηση στην ‘αντιζηλία’, αλλά και το γεγονός της μη στατιστικώς σημαντικής διαφοροποίησης στην μητρική αντιζηλία.

Σχήμα 3.4.2 Διαγραμματική σύγκριση εγγάμων-διαζευγμένων σχετικά με την ‘αντιζηλία’ στην αδερφική σχέση.

Στον επόμενο πίνακα συγκρίνονται οι έγγαμοι-διαζευγμένοι ως προς το πλήθος και την ένταση ικανοποίηση από τα πλέγματα στήριξης μέσω του μη παραμετρικού ελέγχου Mann-Whitney U .

Πίνακας 3.4.3 Σύγκριση εγγάμων-διαζευγμένων σχετικά με τα πλέγματα σύγκρισης.

	Mdn_{Γ}	Mdn_{Δ}	M_{Γ}	M_{Δ}	U	P
<i>Πλήθος στηρίξεων</i>						
K1_N	3	2	3,4	2,4	322,500,120	
K2_N	2	2	2,9	1,9	291,000,087	
K3_N	2	2	3,0	2,1	320,500,047	
K4_N	2	2	2,8	1,8	302,500,022	
K5_N	2	2	2,9	1,9	307,000,043	
K6_N	2	2	2,7	1,9	341,000,092	
<i>Ικανοποίηση από στηρίξεις</i>						
K1_W	5	5	5,3	5,0	326,000,105	
K2_W	5	5	5,2	5,1	382,000,874	
K3_W	5	5	5,2	5,2	431,500,793	
K4_W	5	6	5,3	5,3	427,000,732	
K5_W	5	6	5,2	5,3	404,500,630	
K6_W	5	5	5,1	5,1	428,500,711	

Σημειώσεις. Mdn_{Γ} : Διάμεσος Εγγάμων Γονιών. Mdn_{Δ} : Διάμεσος τιμή Διαζευγμένων Γονιών. M_{Γ} : Μέση τιμή Εγγάμων Γονιών. M_{Δ} : Μέση τιμή Διαζευγμένων Γονιών. U : Στατιστικός έλεγχος Mann-Whitney U . Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $P < 0,05$.

Παρατηρούμε ότι αναφορικά με τα πλέγματα στήριξης βρέθηκε το στατιστικώς σημαντικά μικρότερο πλήθος στηρίξεων στους διαζευγμένους σε δύο ερωτήματα: «Ποιοι είναι εκείνοι που μπορείς να βασιστείς ότι θα σε φροντίσουν, άσχετα από το τι μπορεί να σου συμβαίνει;» και «Ποιοι είναι εκείνοι που μπορείς να βασιστείς ότι θα σε κάνουν να νοιώσεις καλύτερα όταν αισθάνεσαι πολύ άσχημα;» Σε όλα τα άλλα ερωτήματα πλήθους στηρίξεων, καθώς και στην ικανοποίηση από τις στηρίξεις δεν βρέθηκε στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση.

3.5 Συσχετίσεις

Στον επόμενο πίνακα συνοψίζεται η διερεύνηση γραμμικών συσχετίσεων των σχέσεων των γονέων 1^{ου} και 3^{ου} χρόνου με την αδερφική σχέση (κλίμακες και υποκλίμακες ASRQ-S), με την ένταση και το πλήθος πλεγμάτων στήριξης, καθώς και τη συχνότητα επικοινωνίας και συνάντησης με αδερφό αναφοράς.

Πίνακας 3.5.1 Μη παραμετρικές συσχετίσεις Kendall's τ αδερφικής σχέσης και σχέσεων γονέων.

	1ο χρόνο	3ο χρόνο
<i>Σχέσεις γονέων 1ο χρόνο</i>	1,000	,450**
<i>Σχέσεις γονέων 3ο χρόνο</i>	,450**	1,000
<i>Ζεστασιά/Εγγύτητα</i>	,061	,359*
Οικειότητα	-,082	,177
Συν. Υποστήριξη	-,040	,311*
Γνώση	,079	,383**
<i>Συγκρούσεις</i>	-,110	-,190
Διαμάχες	-,074	-,179
Ανταγωνισμός	-,153	-,113
Κυριαρχία	-,128	-,188
<i>Αντιζηλία</i>	,036	-,207
Μητρική Αντιζηλία	,020	-,151
Πατρική Αντιζηλία	,017	-,248
<i>Πλήθος στηρίξεων</i>		
K1_N	,286	,320*
K2_N	,161	,188
K3_N	,228	,203
K4_N	,100	,136
K5_N	,033	,010
K6_N	,073	,023
K7_ΔΙΑΖ_N	,294	,120
<i>Ικανοποίηση από στηρίξεις</i>		
K1_W	,181	,214
K2_W	,016	-,119
K3_W	-,186	,072
K4_W	-,247	,084
K5_W	-,099	-,113
K6_W	,225	,193
K7_ΔΙΑΖ_W	,347	,376*
<i>Συχνότητα συνάντησης</i>	-,051	,000
<i>Συχνότητα επικοινωνίας (τηλέφωνο, email, Skype κτλ)</i>	,022	,055

Σημειώσεις. Συντελεστής μη παραμετρικής συσχέτισης Kendall's τ. **.

Στατιστικώς σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο 0,01. *. Στατιστικώς σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο 0,05.

Παρατηρούμε ότι δεν βρέθηκε στατιστικώς σημαντική συσχέτιση μεταξύ των σχέσεων των γονέων τον πρώτο χρόνο και της αδερφικής σχέσης, των πλεγμάτων στήριξης και της συνάντησης και της επικοινωνίας με τον αδερφό αναφοράς. Εντούτοις, βρέθηκε θετική στατιστικώς σημαντική συσχέτιση μεταξύ των σχέσεων των γονέων τον τρίτο χρόνο και: α) της κλίμακας Ζεστασιά/Εγγύτητα (και ειδικότερα των υπό-κλιμάκων Συν. Υποστήριξη και Γνώση), β) του πλήθους στηρίξεων αναφορικά με «Ποιοι είναι εκείνοι που μπορείς να εμπιστευτείς πραγματικά ότι θα αποσπάσουν την προσοχή σου από τα προβλήματα που σε ανησυχούν και σε στρεσάρουν;», και γ) του βαθμού ικανοποίησης σχετικά με τον χωρισμό όπως αποτυπώνεται στο ερώτημα «Αν οι γονείς σου έχουν χωρίσει, υπήρχε κάποιος (π.χ. οποιοδήποτε πρόσωπο εντός εκτός οικογένειας) ή κάτι (π.χ. δραστηριότητα) που μπόρεσες να βασιστείς για να νιώσεις καλύτερα κατά τη διάρκεια του χωρισμού τους;». Δεν βρέθηκε κάποια στατιστικώς σημαντική συσχέτιση αναφορικά με τη συχνότητα συνάντησης και επικοινωνίας με τον αδερφό αναφοράς.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στο συγκεκριμένο μέρος της εργασίας απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα με βάση τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα καθώς και σύγκριση με προηγούμενη βιβλιογραφία και μελέτες.

1^ο ερευνητικό ερώτημα: Σχέση διαζυγίου και αδελφική σχέση

Όσον αφορά το πρώτο ερευνητικό ερώτημα όπου αναφέρεται στη σχέση διαζυγίου και την αδελφική σχέση τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν τα εξής: Παρουσιάστηκε αυξημένη κυριαρχία στα αδέλφια διαζευγμένων οικογενειών συγκριτικά με τα αδέλφια των ακέραιων οικογενειών. Μαζί με αυτά παρουσιάστηκε αυξημένη η αντιζηλία και συγκεκριμένα όσον αφορά τον πατέρα. Αξίζει να σημειωθεί πως το ίδιο δεν φάνηκε να συμβαίνει για την μητέρα. Μια υπόθεση για αυτό είναι ότι η αντιζηλία για τον πατέρα θα μπορούσε να συσχετιστεί με το γεγονός ότι η μητέρα λαμβάνει συνήθως την επιμέλεια των παιδιών όποτε να αδέλφια αισθάνονται την ανάγκη να συναγωνίζονται για την αγάπη και την προσοχή του γονέα που είναι απών. Βασιζόμενοι στις προϋπάρχουσες έρευνες, μπορούμε να διεξάγουμε ορισμένα συμπεράσματα για ποιους λόγους μπορεί να είναι αυξημένη η αντιζηλία των παιδιών σχετικά με τον πατέρα. Όσον αφορά τη γονική αντιμετώπιση, έρευνες έχουν καταδείξει ότι μπορεί να έχει αντίκτυπο στην ποιότητα σχέσεων των αδελφών. Στην περίπτωση των διαζευγμένων οικογενειών η κατάσταση είναι πιο περίπλοκη εφόσον η φροντίδα και η ανατροφή των παιδιών την αναλαμβάνει κυρίως η μητέρα και αυτό μπορεί να την οδηγήσει σε άγχος το οποίο μπορεί να εξωτερικευτεί ως αυταρχική συμπεριφορά ως προς τα παιδιά. Τα παιδιά αναφέρουν ότι η διαφορετική αντιμετώπιση των γονέων συμβαίνει συχνά και συνδέεται με λιγότερο θετικές σχέσεις μεταξύ των αδελφών από τη νηπιακή ηλικία μέχρι την εφηβεία (McHale, Crouter, Osgood, 2008). Όλα τα παραπάνω μπορεί να συμβαίνουν για διάφορους λόγους οι οποίοι αξίζουν να διερευνηθούν σε μελλοντικές έρευνες. Μαζί με αυτά μια μελέτη διαπίστωσε ότι οι σχέσεις των αδελφών ήταν πιο θετικές, όταν οι γονείς τους αντιμετώπιζαν με τον ίδιο τρόπο (Boll, Ferring, & Filipp, 2003).

2^ο ερευνητικό ερώτημα: Διαζύγιο και πλέγματα στήριξης

Αναλύοντας τη σχέση του διαζυγίου σχετικά με τα πλέγματα στήριξης των ερωτηθέντων τα αποτελέσματα έδειξαν ότι βρέθηκε σημαντικά μικρότερο πλήθος στηρίξεων (δηλαδή αριθμός ατόμων που αισθάνονται πως μπορούν να στηριχτούν) στα άτομα διαζευγμένων οικογενειών σε δύο ερωτήματα: «Ποιοι είναι εκείνοι που μπορείς να βασιστείς ότι θα σε φροντίσουν, άσχετα από το τι μπορεί να σου συμβαίνει;» και «Ποιοι είναι εκείνοι που μπορείς να βασιστείς ότι θα σε κάνουν να νιώσεις καλύτερα όταν αισθάνεσαι πολύ άσχημα;» Όσον αφορά τα υπόλοιπα ερωτήματα το πλήθος των πλεγμάτων στήριξης και ο βαθμός ικανοποίησης τους από αυτούς δεν παρουσιάζει αξιόλογη διαφοροποίηση μεταξύ έγγαμων και διαζευγμένων. Ολοκληρώνοντας με τα πλέγματα στήριξης τα άτομα διαζευγμένων οικογενειών κλήθηκαν να απαντήσουν σε ένα επιπλέον ερώτημα που αναφέρεται στα άτομα ή στις δραστηριότητες που στράφηκαν κατά την περίοδο διαζυγίου των γονέων τους. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το πλήθος των πλεγμάτων στήριξης ήταν μεγαλύτερο από το βαθμό ικανοποίησης που τους παρείχαν. Η συμβολή των πλεγμάτων στήριξης φαίνεται να είναι μεγίστης σημασίας σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες.

Το σύστημα της οικογένειας μπορεί να μεταβάλλει τα όρια της από περισσότερο ανοιχτά ή κλειστά ανάλογα με τις ανάγκες της. Συνήθως το σύστημα γίνεται πιο ανοιχτό όταν χρειάζεται στήριξη από το εξωτερικό περιβάλλον σε περιόδους κρίσης όπως σε μια απώλεια ή ένα διαζύγιο (Nichols & Everett, 1986). Τα περιβάλλοντα στήριξης διαφέρουν από οικογένεια σε οικογένεια ανάλογα με τη φύση και τη δομή της (Bubolz & Sontag 1993). Τα περιβάλλοντα αυτά (συνομήλικοι, ευρύτερη οικογένεια κ.α.) που μπορεί να στραφούν είτε οι γονείς είτε το παιδί, θεωρούνται ζωτικά για μια διαζευγμένη οικογένεια. Συνήθως αλληλεπιδρούν με ομάδες ατόμων όπου αισθάνονται ασφάλεια, προστασία και σταθερότητα την οποία έχουν χάσει σε μια ταραγμένη περίοδο της ζωής τους. Οι σχετικές συνεισφορές των περιβαλλοντικών επιρροών κατά την περίοδο ενός διαζυγίου ήταν υψηλότερη. Η αλληλεξάρτηση μεταξύ των υποσυστημάτων που περιλαμβάνουν τις οικογένειες (Minuchin, 1985) παρέχουν ένα γενικό πλαίσιο για την εξέταση των οικογενειακών συστημάτων και συνδέονται με αδελφικές σχέσεις. Κατά τη διεξαγωγή ερευνών οι ερωτηθέντες ανέφεραν τα πλεονέκτημα της βοήθειας από την οικογένεια και τους φίλους. Όπως σημειώνεται από έναν ερωτώμενο, η οικογένεια και οι φίλοι «μπορούν να σου προσφέρουν φυσική υποστήριξη για να επιβιώσεις μέρα με τη μέρα». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ένας αριθμός ερωτηθέντων ανέφεραν τη σημασία της υποστήριξης που κυμαίνεται από τη φροντίδα για τα παιδιά τους / ή αναλαμβάνουν καθήκοντα στην καθημερινότητα τους. Άλλοι ερωτηθέντες ανέφεραν σε

γενικές γραμμές την προθυμία της οικογένειας και των φίλων για να λάβουν δράση και να τους βοηθήσουν με πρακτικούς τρόπους. Άλλοι ανέφεραν πως είναι πλεονέκτημα ότι η οικογένεια και οι φίλοι γνωρίζουν το πρόβλημα τους. Θεωρήθηκε ότι η γνώση αυτή βοήθησε ώστε να κατανοήσουν καλύτερα το πρόβλημα του ερωτώμενου, και πως δεν χρειάζεται να εξηγεί την κατάσταση: «Ήξεραν τις συνθήκες, την προσωπική ιστορία και το υπόβαθρο και έτσι είχα λιγότερες πληροφορίες για να μεταφέρω σε αυτούς. Αυτή η άτυπη στήριξη είναι μεγάλης σημασίας για τα άτομα διότι αισθάνονται πιο άνετα και ασφαλή αφού είναι γνωστά τους άτομα και φέρουν ιδιότητες που δεν έχει κάποιος επαγγελματίας σύμβουλος ή ψυχολόγος. Η εμπιστοσύνη θεωρήθηκε ως ένα βασικό χαρακτηριστικό από έναν αριθμό συμμετεχόντων, ένας από τους οποίους εξήγησε: «Έχω εμπιστοσύνη σε αυτούς και μπορούν να είναι αρκετά ειλικρινής με τα προβλήματά μου και ενδιαφέρονται για την προσωπική μου ευημερία». Συμπληρωματικά άλλα χαρακτηριστικά που ξεχωρίζουν τους φίλους και τους συγγενείς ως πλέγματα στήριξης είναι η ειλικρίνεια, η μη- επικριτικότητα, η ανιδιοτελής βοήθεια, η αγάπη και όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά: «είναι πάντα εκεί στις δυσκολίες και χωρίς να πληρώνονται».

3^ο ερευνητικό ερώτημα: Συγκρουσιακές σχέσεις γονέων και αν και πόσο επηρεάζουν την αδελφική σχέση.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων συνεχίζεται με τη διερεύνηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος που αναφέρεται στο αν και κατά πόσο οι συγκρουσιακές σχέσεις των γονέων κατά τη διάρκεια του διαζυγίου αλλά και μετά επηρεάζουν την αδελφική σχέση. Όσον αφορά την περίοδο του διαζυγίου τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι σχέσεις μεταξύ των γονέων εμφανίζουν βελτίωση κατά τον τρίτο χρόνο μετά το διαζύγιο συγκριτικά με τον πρώτο χρόνο. Θα μπορούσε να είναι αναμενόμενο το αποτέλεσμα εφόσον με το πέρασμα του χρόνου εξομαλύνονται τυχόν συγκρούσεις και διαφωνίες. Όσον αφορά την περίοδο του πρώτου χρόνου του διαζυγίου δεν παρατηρείται επιρροή στην αδελφική σχέση αναφορικά με την επικοινωνία, τις συναντήσεις τους και τα πλέγματα στήριξης. Οι θετικότερες σχέσεις των γονέων κατά τον τρίτο χρόνο μετά το χωρισμό συσχετίστηκαν με τις θετικές σχέσεις ανάμεσα στα αδέλφια. Συγκεκριμένα, στους τομείς της ζεστασιάς/εγγύτητας, υποστήριξης και γνώσης. Επιπρόσθετα, θετική συσχέτιση γίνεται και στον αριθμό των πλεγμάτων στήριξης που ανέφεραν οι συμμετέχοντες στην ερώτηση: «Ποιοι είναι εκείνοι που μπορείς να εμπιστευτείς πραγματικά ότι θα αποσπάσουν την προσοχή σου από τα προβλήματα που σε ανησυχούν και

σε στρεσάρουν;» καθώς και στον βαθμό ικανοποίησης στην ερώτηση που αναφέρεται στον χωρισμό των γονέων «Αν οι γονείς σου έχουν χωρίσει, υπήρχε κάποιος (π.χ. οποιοδήποτε πρόσωπο εντός εκτός οικογένειας) ή κάτι (π.χ. δραστηριότητα) που μπόρεσες να βασιστείς για να νιώσεις καλύτερα κατά τη διάρκεια του χωρισμού τους;». Σχετικά με τις συναντήσεις των παιδιών με τους γονείς τους μετά το χωρισμό, οι συναντήσεις με τη μητέρα είναι σημαντικά περισσότερες καθώς και η επικοινωνία (τηλέφωνο, email, Skype κτλ) και η συνάντηση σε οικογενειακές συνευρέσεις.

4^ο ερευνητικό ερώτημα: Οι σχέσεις των γονέων μετά το χωρισμό και συχνότητας επικοινωνίας αδελφών.

Ολοκληρώνοντας με το ερώτημα σχετικά με το αν διαζύγιο των γονέων επηρεάζει τη συχνότητα επαφής και επικοινωνίας των αδελφών δεν φαίνεται να υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του χωρισμού των γονέων και της ποιότητας της αδελφικής σχέσης. Συμπερασματικά η έρευνα δεν έδειξε ότι το γεγονός του διαζυγίου επηρεάζει την αδελφική σχέση. Συγκρίνοντας τους συμμετέχοντες που προέρχονται από ακέραιες και διαζευγμένες οικογένειες δεν φάνηκε σημαντική διαφοροποίηση σχετικά με τη συχνότητα επικοινωνίας ή την απόσταση διαμονής.

Συνδέοντας τα παραπάνω ευρήματα με προηγούμενες έρευνες παρατηρείται πως ορισμένα αποτελέσματα συγκλίνουν ενώ άλλα αποκλίνουν με την παρούσα έρευνα. Συγκεκριμένα η παρούσα έρευνα συμφωνεί με αποτελέσματα άλλων ερευνητών (MacKinnon, 1989) σύμφωνα με τους οποίους οι θετικές διαστάσεις των αδελφικών σχέσεων (π.χ., την αγάπη, ζεστασιά) δεν φάνηκε να επηρεάζονται από το χωρισμό των γονέων. Κατά τη διάρκεια του χωρισμού και παρ όλες τις συγκρουσιακές σχέσεις που αναπτύχθηκαν, το επίπεδο των θετικών συμπεριφορών ανάμεσα στα αδέλφια εμφανίστηκε ανεπηρέαστο (MacKinnon, 1989). Σύμφωνα με άλλες έρευνες οι θετικές διαστάσεις της αδελφικής σχέσης εξυπηρετούν έναν ρυθμιστικό ρόλο για τα παιδιά διαζευγμένων γονέων (Bush & Ehrenberg, 2003). Είναι επίσης δυνατόν, μια θετική σχέση να μετριάσει και το άγχος που σχετίζεται με το χωρισμό των γονιών. Όλα τα παραπάνω θα μπορούσαν να αιτιολογηθούν υποθέτοντας ότι στο πλαίσιο του κοινού για τα αδέλφια στρεσογόνο παράγοντα (διαζύγιο), τα αδέλφια μπορεί να στραφούν το ένα στο άλλο για να αναζητήσουν στήριξη και τρόπους προσαρμογής. Εξάλλου τα αδέλφια βιώνουν εμπειρίες που ίσως κάποιος τρίτος δεν είναι σε θέση να καταλάβει αφού συνήθως περνούν περισσότερο χρόνο το ένα με το άλλο κατά την προσχολική ηλικία από ότι με τους γονείς ή άλλους συνομηλίκους. (McElwain & Volling, 2005). Οι αδελφικές σχέσεις

μπορεί να είναι πηγή συντροφικότητας και συναισθηματικής στήριξης. Τα μεγαλύτερα αδέρφια μπορούν να αναλάβουν το ρόλο του προστάτη, να λειτουργούν ως πρότυπα και σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να αντισταθμίσουν την απουσία του απόντος γονέα (Furman & Buhrmester, 1982).

Από την άλλη μεριά, η παρούσα έρευνα δεν επιβεβαιώνει τα ευρήματα άλλων μελετητών που κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η σύγκρουση και η αρνητικότητα μεταξύ των αδελφών ήταν υψηλότερες σε διαζευγμένες σε σχέση με ακέραιες οικογένειες (Noller, Conway, & Blakeley-Smith, 2008). Παράλληλα δεν επιβεβαιώθηκε ότι οι ενδο-γονικές συγκρούσεις έχουν επιβλαβείς συνέπειες για την ίδια την αδελφική σχέση (Dunn, Deater-Deckard, Pickering, & Golding, 1999) με εκδηλώσεις θυμού, επιθετικότητας η διαταραχή συμπεριφοράς.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βασιζόμενοι στα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, το διαζύγιο δε φαίνεται να έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις στην αδελφική σχέση. Από τη μια πλευρά, το παραπάνω εύρημα αντιτίθεται σε προηγούμενες έρευνες που δηλώνουν αυξημένα επίπεδα συγκρούσεων και επιθετικότητας μεταξύ των αδελφών ως άμεση επίπτωση του διαζυγίου των γονέων τους. Από την άλλη πλευρά, συμπίπτει με αποτελέσματα άλλων ερευνητών που βρήκαν ότι οι συγκρουσιακές σχέσεις των γονέων και το διαζύγιο δεν επηρεάζουν τις θετικές ιδιότητες μεταξύ των αδελφών. Παρ' όλα αυτά αξίζει να αναφερθεί πως κατά τον τρίτο χρόνο μετά το διαζύγιο όπου οι τεταμένες σχέσεις των γονέων υποχωρούν σταδιακά συνδέεται με τις ακόμα καλύτερες και ποιοτικότερες σχέσεις ανάμεσα στα αδέρφια. Συγκρίνοντας τα άτομα από έγγαμες και διαζευγμένες οικογένειες ενώ αναμένονταν αρνητικότερα αποτελέσματα και φτωχότερη ποιότητα σχέσεων όσον αφορά τους δεύτερους, δεν επιβεβαιώθηκε σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας. Δεν φάνηκε σημαντική διαφοροποίηση επαφής και επικοινωνίας των αδελφών μεταξύ των δυο αυτών ομάδων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα που αναφέρεται στην έντονη αντιζηλία της ομάδας των ατόμων από διαζευγμένες οικογένειες αναφορικά με τον πατέρα. Φαίνεται να διεκδικούν την αγάπη του απόντος γονέα. Αυτή η υπόθεση μπορεί να συσχετιστεί με το εύρημα που έδειξε ότι η συχνότητα επικοινωνίας και επαφής με τη μητέρα, είναι σημαντικά υψηλότερη συγκριτικά με τον πατέρα.

Ολοκληρώνοντας με τα πλέγματα στήριξης οι ερωτηθέντες από διαζευγμένες οικογένειες δήλωσαν μικρότερο αριθμό ατόμων σε ερωτήσεις που αφορούν στήριξη και φροντίδα σε δύσκολους γι αυτούς περιόδους. Σε όλα τα υπόλοιπα ερωτήματα, ο αριθμός των ατόμων στήριξης καθώς και ο βαθμός ικανοποίησης που λαμβάνουν από αυτούς δεν διαφέρει αισθητά ανάμεσα στις δυο ομάδες ατόμων που εξετάζονται. Στο επιπλέον ερώτημα που αναφέρεται στη στήριξη που λαμβάνουν τα άτομα κατά τη διάρκεια διαζυγίου των γονιών τους το πλήθος των ατόμων που δήλωσαν οι ερωτηθέντες ήταν υψηλότερο συγκριτικά με την ικανοποίηση που τους παρείχαν.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας διαφωτίζουν πτυχές της αδελφικής σχέσης υπό την επιρροή του διαζυγίου. Ορισμένα ευρήματα ταυτίστηκαν με προηγούμενες μελέτες ενώ άλλα απέκλιναν αισθητά. Περαιτέρω έρευνα είναι αναγκαία ώστε να διερευνηθεί αναλυτικότερα το ζήτημα και να διεξαχθούν συμπεράσματα για το πώς οι νεαροί ενήλικες αντιμετωπίζουν το διαζύγιο της Ελληνικής οικογένειας.

6. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Στη συγκεκριμένη μελέτη η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε από ένα μικρό δείγμα ατόμων (N=60). Το δείγμα ήταν ευκολίας εφόσον τα άτομα αντλήθηκαν από ευρύτερο οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον. Ο περιορισμένος αριθμός δείγματος δηλώνει πως τα αποτελέσματα δεν μπορούν να γενικευθούν για τον ελληνικό πληθυσμό. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν σε διαφορετικό ηλικιακό πληθυσμό όπως παιδιά ή ενήλικες άνω των είκοσι έξι ετών, ώστε να διερευνηθεί η επιρροή του διαζυγίου στην αδελφική σχέση σε διαφορετικές ηλικιακές κατηγορίες αφού η παρούσα εστιάζει σε νεαρούς ενήλικες μεταξύ δεκαοχτώ και είκοσι έξι ετών. Συμπληρωματικά οι διαστάσεις της αδελφικής σχέσης θα μπορούσαν να μελετηθούν υπό το πρίσμα της άποψης της μητέρας. Τέτοιου είδους πορίσματα πιθανόν να παρουσίαζαν ενδιαφέρον αφού θα είναι ενός τρίτου παρατηρητή που είναι εκτός αυτής της σχέσης.

Η έρευνα σχετικά με τις επιπτώσεις που προέρχονται από την οικογένεια και η έρευνα για τις ιδιότητες των αδελφικών σχέσεων δεν είναι το ίδιο. Αν και η μελέτη του οικογενειακού συστήματος παρέχει πολύτιμες πληροφορίες, δεν πρέπει να αμελούνται οι έρευνες σχετικά με τις ιδιότητες των αδελφικών σχέσεων (Furman & Buhrmester, 1982). Στην έρευνα είναι απαραίτητο να ενσωματώνονται πολλαπλές προοπτικές και μορφές δεδομένων που μπορούν να αξιολογηθούν από διαφορετικές οπτικές γωνίες ώστε να ληφθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα των σχέσεων. Οι διαφορετικοί τύποι δεδομένων παρέχουν πολύτιμες και διαφορετικές πληροφορίες για τις ιδιότητες των σχέσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

1. Καφέτσιος, Κ. & Ιωαννίδου, Μ. (2004). *Διαπροσωπικές σχέσεις και ψυχική υγεία σε δείγμα ιατρών*. Το βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Μάιος.
2. Μαράτου-Αλιπραντή, Λ. (2010). *Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα*. Εγκέφαλος, 47(2), 55-66.
3. Τσαούση, Δ.Γ. (1984). *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

1. Abramovitch, R., Pepler, D., & Corter, C. (1982). *Patterns of sibling interaction among pre-school-age children*. In M. E. Lamb & B. Sutton-Smith (Eds.), *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan* Hillsdale, NJ: Erlbaum (pp. 61-86).
2. Amato, PR.(1993).Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and the Family*. 1993;55:23-38.
3. Amato PR. (2000). Consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*.;62:1269-1287
4. Amato PR. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*.
5. Amato PR, Afifi TD. (2006). Feeling caught between parents: Adult children's relations with parents and subjective well-being. *Journal of Marriage and Family*. 68:222-235.
6. Amato PR, Hohmann-Marriott B. (2007). A comparison of high- and low-distress marriages that end in divorce. *Journal of Marriage and Family*.;69:621-638.
7. Amato PR.(2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*.72:650-666.
8. Aughinbaugh A, Pierret CR, Rothstein DS.(2005). *The impact of family structure transitions on youth achievement: Evidence from the Children of the NLSY79*. Demography. 42:447-468.
9. Bank, L., Burraston, B., & Snyder, J. (2004). Sibling conflict and ineffective parenting as predictors of adolescent boys' antisocial behavior and peer difficulties: additive and interactional effects. *Journal of Research on Adolescence*, 14, 99-125.
10. Bank L, Snyder J, Prescott A, Rains L. (2004). *Sibling relationship intervention in the prevention and treatment of antisocial behavior: Rationale, description, and advantages*. Unpublished report.

11. Bedford, V. H., Volling, B. L., & Avioli, P. S. (2000). Positive consequences of sibling conflict in childhood and adulthood. *The International Journal of Aging and Human Development*, 51, 53–69.
12. Belsky J, Pluess M. (2009). *Beyond diathesis stress: Differential susceptibility to environmental influences*. *Psychological Bulletin*. 2009;135:885–908.doi: 10.1037/a0017376.
13. Boll T, Ferring D, Filipp SH. (2003). Perceived parental differential treatment in middle adulthood: Curvilinear relations with individuals' experienced relationship quality to sibling and parents. *Journal of Family Psychology*. 17:472–487.
14. Bowerman, C. E., & Dobash, R. M. (1974). *Structural variations in inter-sibling affect*. *Journal of Marriage and the Family*, 36, 48-54.
15. Branje SJT, van Lieshout CFM, van Aken MAG, Haselager GJT.(2004). Perceived support in sibling relationships and adolescent adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.45(8):1385–1396
16. Brody GH. (1998). *Sibling relationship quality: Its causes and consequences*. *Annual Review of Psychology*.49 (1):1–24.
17. Brody, G. H. (2004). *Siblings' direct and indirect contributions to child development*. *Current Directions in Psychological Science*, 13, 124–126.
18. Brown SL.(2010). Marriage and child well-being: Research and policy perspectives. *Journal of Marriage and Family*.72:1059–1077.
19. Bryant, B. K., & Crockenberg, S. B. (1980). *Correlates and dimensions of prosocial behavior: A study of female siblings with their mothers*. *Child Development*, 51, 529-544.
20. Bubolz, M.M. and Sontag S.M (1993). *Human ecology therapy*. In P.G. Boss, W.J Doherty, R. LaRossa, W.R. Schumm and S.K. Steinman (eds), *Sourcebook of family theories and methods: A contextual approach*. New York: Plenum.
21. Bush JE, Ehrenberg MF. (2003). Young persons' perspectives on the influence of family transitions on sibling relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*. 39(3):1–35. Doi: 10.1300/J087v39n03_01.
22. Button DM, Gealt R. (2009). High risk behaviors among victims of sibling violence. *Journal of Family Violence*. 25:131–140.
23. Caffaro J. (2011). *Sibling violence and systems-oriented therapy*. In: Caspi J, editor. *Sibling development: Implications for mental health practitioners*. New York: Springer. pp. 245–272.
24. Caspi J. (2011). *Future directions for sibling research, practice, and theory*. In: Caspi J, editor. *Sibling development: Implications for mental health practitioners*. New York: Springer. pp. 377–390
25. Cole, P., Martin, S. E., & Dennis, T. A. (2004). *Emotion regulation as a scientific construct: methodological challenges and directions for child development research*. *Child Development*, 75, 317–333.
26. Corak M. (2001). Death and divorce: The long-term consequences of parental loss on adolescents. *Journal of Labor Economics*. 19:682–715.
27. Criss MM, Shaw DS. (2005). Sibling relationships as contexts for delinquency training in low-income families. *Journal of Family Psychology*. 19:592–600. doi:10.1037/0893-3200.19.4.592.
28. Davies PT, Forman EM, Rasi JA, Stevens KI.(2002). *Assessing children's emotional security in the inter parental relationship: The security in the inter parental subsystem scales*. *Child Development*. 73:544–562.

29. Dennis, T. A., Cole, P. M., Wiggins, C. N., Cohen, L. H., & Zalewski, M. (2009). *The functional organization of preschool-age children's emotion expressions and actions in challenging situations*. *Emotion*, 9, 520–530.
30. Dunn, J., & Kendrick, S. (1982). *Siblings: Love, envy and understanding*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
31. Dunn J, Deater-Deckard K, Pickering K, Golding J. (1999). Siblings, parents, and partners: Family relationships within a longitudinal community study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
32. Dunn, J. (2002). *Sibling relationships*. In P. K. Smith & C. H. Hart (Eds.), *Childhood social development* (pp. 223–237). Oxford: Blackwell.
33. Dunn J. *Siblings and socialization* (2007). In: Grusec JE, Hastings PD, editors. *Handbook of socialization: Theory and research*. New York: Guilford Press. pp. 309–327.
34. East PL, Khoo ST. (2005). Longitudinal pathways linking family factors and sibling relationship qualities to adolescent substance use and sexual risk behaviors. *Journal of Family Psychology*. 19:571–580.doi:10.1037/0893-3200.19.4.571.
35. Emery RE, Beam C, Rowen J. *Adolescents' experience of parental divorce*. In: Brown B, Prinstein M, editors. *Encyclopedia of Adolescence*. New York: Academic Press.
36. Erel O, Margolin G, John RS.(1998). *Observed sibling interaction: Links with the marital and the mother-child relationship*. *Developmental Psychology*. 34(2):288–298.
37. Festinger, L., Torrey, J., and Willerman, B. (1954). "Self-Evaluation as a Function of Attraction to the Group", *Human Relations*, 7, 2.
38. Fomby P, Cherlin AJ. (2007). *Family instability and child well-being*. *American Sociological Review*.72:181–204.
39. Fredrickson, B. L. (2001). *The role of positive emotion in positive psychology: the broaden-and-build theory of positive emotions*. *American Psychologist*, 56, 218–226.
40. Furman, W., & Buhrmester, D. (1982). *The contribution of peers and siblings to the parenting process*. In M. Kostelnik (Ed.), *Child nurturance: Vol. 2. Patterns of supplementary parenting* (pp. 69-100). New York: Plenum.
41. Furstenberg FF, Kiernan KE. (2001). Delayed parental divorce: How much do children benefit? *Journal of Marriage and Family*. 63:446–457.
42. Gass K, Jenkins J, Dunn J. (2007). Are sibling relationships protective? A longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 48(2):167–175. doi: 10.1111/j.1469-7610.2006.01699.x.
43. Gorman GH, Eide M, Hisle-Gorman E. Wartime (2010). *Military deployment and increased pediatric mental and behavioral health complaints*. *Pediatrics*. 126:1058–1066.
44. Hawkins, D.N.; Booth, A. (2005). *Unhappily Ever After: Effects of Long-Term, Low-Quality Marriages on Well-Being*. *Social Forces*. Vol. 84, 451 – 471.
45. Hetherington EM, Stanley-Hagan M. (1988). *The adjustment of children with divorced parents: a risk and resiliency perspective*. *Child Psychology Psychiatry*.
46. Hetherington, E. M., & Clingempeel, W. G. (1992). *Coping with marital transitions: A family system perspective*. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2–3 serial N. 227), 1–14.
47. Hernandez DJ. (1997). *Child development and social demography of childhood*. *Child Development*.68:149–169
48. Hoff E. (2006). *How social contexts support and shape language development*. *Development Review*. 26(6):55–88

49. Hughes HM, Parkinson D, Vargo M. (1989). Witnessing spouse abuse and experiencing physical abuse: A “double whammy”? *Journal of Family Violence*. 4 (2):197–20.
50. Huttenlocher J, Vasilyeva M, Waterfall HR, Vevea JL. (2007). *The varieties of speech to young children*. *Developmental Psychology*.
51. Irish, D. P. (1964). *Sibling interaction: A neglected aspect of family life research*. *Social Forces*, 42, 279-288.
52. Johnson D. (2005). Two-wave panel analysis: Comparing statistical methods for studying the effects of transitions. *Journal of Marriage and Family*.67:1061–1075.
53. Kathleen M Griffiths, Dimity A Crisp, Lisa Barney, Russell Reid (2011). *Seeking help for depression from family and friends: A qualitative analysis of perceived advantages and disadvantages*.
54. Kelly JB, Emery RE. (2003). *Children’s adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives*. *Family Relations*.52:352–362.
55. Kim J-Y, McHale SM, Crouter AC, Osgood DW. (2007). *Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence*. *Developmental Psychology*. 43(4):960–973
56. Kim J-Y, McHale SM, Crouter AC, Osgood DW. (2007). *Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence*. *Developmental Psychology*. 43(4):960–973.
57. Kim HS. (2011). *Consequences of parental divorce for child development*. *American Sociological Review*.76:487–511.
58. Koch, H. L. (1960). *The relation of certain formal attributes of siblings to attitudes held toward each other and toward their parents*. *Mono-graphs of the Society for Research in Child Development*, 25(4, Serial No. 78).
59. Kunz J. (2001). Parental divorce and children’s interpersonal relationships: A meta-analysis. *Journal of Divorce & Remarriage*.
60. Kramer L. (2011). *Supportive sibling relationships*. In: Caspi J, editor. *Sibling development: Implications for mental health practitioners*. New York: Springer.. pp. 41–58.
61. Lamb ME. (1999). *Noncustodial fathers and their impact on the children of divorce*. In: Thompson R, Amato P, editors. *The post divorce family: Children, parenting, and society*. Thousand Oaks, CA: Sage. pp. 105–125.
62. Lanthier, R, Stocker, C., & Furman, W. (2001). *Adult sibling relationship questionnaire*. In J., Touliatos, B. F., Perlmutter & G. W., Holden (Eds.), *Handbook of family measurement techniques* (pp. 7-10). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
63. Leaper C. (2002). *Parenting girls and boys*. In: Bornstein MH, editor. *Handbook of parenting: Vol. 1. Children and parenting*. 2nd ed. Lawrence Erlbaum Associates; Mahwah, NJ. pp. 189–225.
64. Lieberman, S. (1979). *Trans generational Family Therapy*. Croom Helm. London.
65. MacKinnon CE. (1989). *An observational investigation of sibling interactions in married and divorced families*. *Developmental Psychology*. 25(1):36–44.
66. MacKinnon-Lewis, C., Starnes, R., Volling, B., & Johnson, S. (1997). *Perceptions of parenting as predictors of boys’ sibling and peer relations*. *Developmental Psychology*, 33, 1024–1031.
67. Masten AS. (2001). *Ordinary magic: Resilience processes in development*. *American Psychologist*.56 (3):227–238. doi: 10.1037//0003-066X.56.3.227

68. McElwain, N. L., & Volling, B. L. (2005). Preschool children's interactions with friends and older siblings: relationship specificity and joint contributions to problem behavior. *Journal of Family Psychology*, 19, 486–496.
69. McHale SM, Updegraff KA, Jackson-Newsom J, Tucker CJ, Crouter AC(2000). *When does parents' differential treatment have negative implications for siblings?* Soc Dev 9:149–172.
70. McHale SM, Updegraff KA, Tucker CJ, Crouter AC.(2000). Step in or stay out? Parents' roles in adolescent siblings' relationships. *Journal of Marriage and the Family*.62(3):746–760
71. McHale SM, Crouter AC. (2003). *How do children exert an impact on family life?* In: Crouter AC, Booth A, editors. Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships. Mahwah, NJ: Erlbaum. pp. 207–220.
72. McHale SM, Bissell J, Kim J. (2008). Sibling relationship, family, and genetic factors in sibling similarity in sexual risk. *Journal of Family Psychology*.23:562–572.
73. McHale SM, Bissell J, Kim J.(2009). Sibling relationship, family, and genetic factors in sibling similarity in sexual risk. *Journal of Family Psychology*. 23:562–572. Doi: 10.1037/a0014982.
74. Menning CL. (2006). Nonresident fathering and school failure. *Journal of Family Issues*.27:1356–1382. Doi: 10.1177/0192513x06290038.
75. Minnett, A. M., Vandell, D. L., & Santrock, J. W. (1983). *The effects of sibling status on sibling interaction: Influence of sex of child, birth order, and age spacing.* Child Development, 54, 1064-1072.
76. Minuchin P. (1985). *Families and individual development: Provocations from the field of family therapy.* Child Development.
77. Mize KD, Jones N. (2012). *Infant physiological and behavioral responses to loss of maternal attention to a social-rival.* *International Journal of Psychophysiology*. 83 (1):16–23. Doi: 10.1016/j.ijpsycho.2011.09.018.
78. Morgenstern JJ. (1956). *Socio-economic factors in stuttering.* Journal of Speech and Hearing Disorders.
79. Milevsky A, Levitt MJ. (2005). Sibling support in early adolescence: Buffering and compensation across relationships. *European Journal of Developmental Psychology*. 2(3):299–320.
80. Morrison DR, Cherlin AJ. (1995). The divorce process and young children's well-being. A prospective study. *Journal of Marriage and the Family*. 57:800–812.
81. Nichols, W.C., & Everett, C.A. (1986). *Systeming family therapy: An integrative approach.* New York: Guildford Press.
82. Noller, P., Conway, S., Blakeley-Smith, A. (2008). *Sibling relationships in adolescent and young adult twin and non twin siblings: Managing competition and comparison.* In: Forgas, JP., Fitness, J., editors. Social relationships: Cognitive, affective, and motivational processes. New York: Psychology Press.
83. Pancsofar N, Vernon-Feagans L.(2010). *Fathers' early contributions to children's language development in families from low-income rural communities.* Early childhood research quarterly.25 (4):450–463.
84. Patterson, G. R. (1986). *The contribution of siblings to training for fighting. A micro social analysis.* In D. Olweus, J. Block, & M. Radke-Yarrow (Eds.), the development of antisocial and prosocial behavior (pp. 235–261). New York: Academic Press.
85. Pike, A., Coldwell, J., & Dunn, J. F. (2005). Sibling relationships in early/middle childhood: links with individual adjustment. *Journal of Family Psychology*, 19, 523–532.

86. Piotrowski CC. (2011). Patterns of adjustment among siblings exposed to intimate partner violence. *Journal of Family Psychology*.25 (1):19–28. doi: 10.1037/a0022428.
87. Pungello EP, Iruka IU, Dotterer AM, Mills-Koonce R, Reznick JS. (2009). *The Effects of socioeconomic status, race, and parenting on language development in early childhood*. *Developmental Psychology*.45 (2):544–557. Doi: 10.1037/a0013917.
88. Qi CH, Kaiser AP, Milan S, Hancock T. (2006). *Language performance of low-income African American and European American preschool children on the PPVT-III. Language, Speech, and Hearing Services in Schools*.37:5–16.
89. Raffaelli M. (1992). Sibling conflict in early adolescence. *Journal of Marriage and the Family*.54 (3):652–663.
90. Richmond MK, Stocker CM. (2008). Longitudinal associations between parents' hostility and siblings' externalizing behavior in the context of marital discord. *Journal of Family Psychology*.22 (2):231–240.
91. Riggio HR. (2004).*Parental marital conflict and divorce, parent-child relationships, social support, and relationship anxiety in young adulthood*. *Personal Relationships*.11:99–114.
92. Rothbart, M., & Bates, J. (2006). *Temperament*. In N. Eisenberg, W. Damon, & L. M. Richard (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3, Social, emotional, personality development* (6th ed.,pp. 99–166). Hoboken: Wiley.
93. Sandler I, Miles JC, Cookston JT, Braver SL. (2008). *Effects of father and mother parenting on children's mental health in high and low conflict divorces*. *Family Court Review*. 46:282–296.doi:10:1111/j.1744-1617.2008.
94. Sandler I, Wolchik S, Winslow EB, Mahrer NE, Moran JA, Weinstock D. (2012).*Quality of maternal and paternal parenting following separation and divorce*. In: Kuehnle K, Drozd L, editors. *Parenting plan evaluations: Applied research for the family courts*. New York: Oxford University Press. pp. 85–122
95. Santiago CD, Wadsworth ME. (2009). Coping with family conflict: What's helpful and what's not for low-income adolescents. *Journal of Child and Family Studies*.18:192–202
96. Sarason, I. G., Sarason, B. R., Shearin, E. N., & Pierce, G. R. (1987). A brief measure of social support: Practical and theoretical implications. *Journal of social and personal relationships*, 4(4), 497-510.
97. Shanahan L, McHale SM, Crouter AC, Osgood DW.(2008). Linkages between parents' differential treatment, youth depressive symptoms, and sibling relationships. *Journal of Marriage and family*.
98. Shortt JW, Stoolmiller M, Smith-Shine JN, Eddy JM, Sheeber L. (2010). Maternal emotion coaching, adolescent anger regulation, and siblings' externalizing symptoms. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*. 59:799–808.
99. Siddiqui A, Ross H. (2004). Mediation as a method of parent intervention in children's dispute. *Journal of Family Psychology*.18 (1):147–159.
- 100.Sigle-Rushton W, McLanahan S.(2004). *Father absence and child wellbeing: a critical review*. In: Moynihan DP, Smeeding TM, Rainwater L, editors. *The Future of the Family*. New York: Russell Sage Found. pp. 116–155
- 101.Slomkowski C, Rende R, Novak S, Lloyd-Richardson E, Niaura R (2005). *Sibling effects on smoking in adolescence: Evidence for social influence from a genetically informed design*. *Addiction* 100:430–438.
- 102.Snyder J, Bank L, Burraston B.(2005). The consequences of antisocial behavior in older male siblings for younger brothers and sisters. *Journal of Family Psychology*. 19:643–653.

103. Sobolewski JM, Amato PR. (2007). *Parents' discord and divorce, parent-child relationships and subjective well-being in early adulthood: Is feeling close to two parents always better than feeling close to one?* *Social Forces*. 85:1105–1124. Doi: 10.1353/sof.2007.0056.
104. Steele F, Sigle-Rushton W, Kravdal Ø. (2009). *Consequences of family disruption on children's education outcomes in Norway*. *Demography*. 46:533–574.
105. Stocker, C. M. (1994). Children's perceptions of relationships with siblings, friends, and mothers: compensatory processes and links with adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1447–1458.
106. Stocker, C. M., Lanthier, R. P., & Furman, W. (1997). Sibling relationships in early adulthood. *Journal of Family Psychology*, 11(2), 210–221.
107. Straus MA, Gelles RJ, Steinmetz SK. (2006). *Behind closed doors: Violence in the American family*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
108. Stroebe MS, Abakoumin G, Stroebe W, Schut H (2012). *Continuing bonds in adjustment to bereavement: Impact of abrupt versus gradual separation*.
109. Strohschein L. (2005). Parental divorce and child mental health trajectories. *Journal of Marriage and Family*. 67:1286–1300.
110. Sulloway FJ. (2010). *Why siblings are like Darwin's finches: Birth order, sibling competition and adaptive divergence within the family*. In: Buss DM, Hawley PH, editors. *The Evolution of Personality and Individual Differences*. Oxford University Press; Oxford. pp. 87–119.
111. Sun Y, Li Y. (2011). Effects of family structure type and stability on children's academic performance trajectories. *Journal of Marriage and Family*. 73:541–556.
112. Tamrouti-Makkink ID, Dubas JS, Gerris JRM, van Aken MAG. (2004). The relation between the absolute level of parenting and differential parental treatment with adolescent siblings' adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 45(8):1397–1406.
113. Updegraff KA, McHale SM, Crouter AC. (2002). *Adolescents' sibling relationship and friendship experiences: Developmental patterns and relationship linkages*. *Social Development*. 11:182–204.
114. Volling BL, Elins JL. (1998). *Family relationships and children's emotional adjustment as correlates of maternal and paternal differential treatment: A replication toddler and preschool siblings*. *Child Development*. 69:1640–1656.
115. Watson MF, McGoldrick M. (2011). *Practice with siblings in a cultural context*. In: Caspi J, editor. *Sibling development: Implications for mental health practitioners*. New York: Springer. pp. 59–82.
116. Whiteman SD, Christiansen A. (2008). *Processes of sibling influence in adolescence: Individual and family correlates*. *Family Relations*. 57:24–34
117. Whiteman SD, Becerra Bernard JM, Jensen AC. (2011). *Sibling influence in human development*. In: Caspi J, editor. *Sibling development: Implications for mental health practitioners*. New York: Springer. pp. 1–16.
118. Wildeman C, Wakefield S, Turney K. (2012). Misidentifying the effects of parental incarceration? A comment on Johnson and Easterling. *Journal of Marriage and Family*. 2013; 75:252–258.
119. Windle M (2000) *Parental, sibling, and peer influences on adolescent substance use and alcohol problems*. *Appl Dev Sci* 4:98–110.